

Jelige: „Norsk”

„A Kazár-tenger északi vidékét képezi a guzzīya pusztasága”

A X. századi oguz temetkezések régészeti vonatkozásai

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	2
II. Kutatástörténet.....	3
III. A földrajzi keret: az oguz szállásterület, a „Dest-i Oguz”	6
IV. Az oguz temetkezési rítus jellemzői	8
IV.1. Az ovális kurgánok	10
IV.2. A kollektív temetkezések	11
IV.3. Az eltemetettek maradványainak tudatos feldúlása	11
IV.4. A részleges lovastemetkezés	13
V. A temetkezések tárgyi anyaga	15
V.1. Az 1. temetkezési csoport tárgyi anyaga	
V.1.1. A csepp-alakú csüngők (kopouski) és a madaras valamint madárszárny-alakú felvarrók-függők.....	16
V.1.2. Egyéb használati tárgyak és viseleti elemek	18
V.2. A 2. temetkezési csoport tárgyi anyaga	
V.2.1. Lószerszámok és lószerszámdíszek.....	21
V.2.2. Fegyverek	
V.2.2.1. Íjak, nyilak, tegezsek.....	23
V.2.2.2. Szablyák	24
V.2.3. Övek	25
VI. Összefoglalás helyett.....	26
VII. Felhasznált irodalom.....	28
Mellékletek jegyzéke	

I. Bevezetés

Az oguz törzsek régészeti emlékeinek kutatása csak mintegy negyed évszázados múltra tekinthet vissza. Azt megelőzően anyagi kultúrájukat a késő nomádnak nevezett műveltségi kör részeként vizsgálták, együtt a besenyők és kunok, valamint az oguz és besenyő töredékekből szervezett *csornije klobuki* (fekete süvegese) emlékeivel. Az egységes szemlélet meghatározta a XX. század első felének tudományos felfogását. Az 1950-es évektől megindult ugyan a késő nomád régészeti emléktárgyak csoportosítása és népekhez kötése, azonban ezek az erőfeszítések többnyire már nem terjedtek ki a kelet-európai steppe volgántúli területeinek temetkezéseire, ami eleve kizárta komolyabb mennyiségű, oguzokhoz köthető régészeti anyag vizsgálatát, ugyanis nevezett népesség hagyatéka elsősorban éppen a Volgán túl és az Urál-folyó tágabb vidékén volt megtalálható. Továbbá a besenyők és oguzok régészeti emlékeit gyakorlatilag közös hagyatékként kezelték, amely elgondolás elsősorban a két népesség sírmellékleteinek és temetkezési jellegzetességeinek nagymértékű átfedésén nyugodott. Az oguzok régészeti emlékeinek meghatározásánál egyfajta érdektelenség is megfigyelhető volt a történelmi és földrajzi megállapításokból fakadó kényszerítő erejű következtetésekkel kapcsolatban, ami pedig szükségszerűen kijelölt volna egy időrendi és egy földrajzi keretet, ahol a sajátosságok kereshetőek lettek volna. Csak később kezdtek figyelni a temetkezési rítuson belül megragadható különbségekre és jellegzetességekre és a sokszor ezekkel együtt jelentkező, tárgyi anyagban rejlő eltérésekre, amelyek összességében a X. századi oguzok régészeti emléktárgyát alkották. Ennek a műveltségnek a kezdetei természetesen korábban gyökereztek, mint a X. század, de elsősorban ebben a periódusban ragadhatóak meg a Kaszpi-tenger északi térségében, a főként tárgytipológiai és nem rítusbeli megfontolások alapján XI. századra keltezhető temetkezések tárgyi anyaga pedig szerves folytatásai a korábbi század emlékeinek.

Teljes joggal hívta fel E. V. Kruglov arra a figyelmet, hogy az oguz régiségek feldolgozása kapcsán a kérdéses időszak, azaz a hozzávetőlegesen IX. század vége–XI. század eleje közé eső periódus belső kronológiájának kérdéskörével gyakorlatilag senki nem foglalkozott, de egészen az utóbbi évtizedekig nem volt meghatározva az oguzokhoz köthető tárgyi emlékek korpusza, a temetkezések tipológiája és a feltárt lelőhelyek területi kiterjedése sem. S bár a munka dandár részét az orosz kutatás (azon belül is Kruglov, aki munkáiban specifikusan is foglalkozott az oguz hagyatékkal) elvégezte, továbbra sem tekinthetjük lezárt kérdésnek pl. az oguz régészeti anyag viszonyát a többi – korszakhoz tartozó – nomád nép,

még kevésbé a Kaszpi északi régiójának az oguzokat megelőzően itt élt lakosság, a kazárok, bolgárok, besenyők, magyarok emlékeihez.¹

Dolgozatomban arra vállalkozom, hogy áttekintsem a Kaszpi-tenger északi térségében feltárt, oguzokhoz köthető temetkezések jellegzetességeit és tárgyi emlékanyagát. A választott földrajzi terület az oguzok X. századi törzsterületéhez tartozott, s mint ilyen, az egyetlen, archeológiai szempontból jól kutatott területe az egykori oguz államnak, amelynek régészeti emlékei tanulmányozhatók. A tárgyalt korszakhoz illeszkedik, és arról való ismereteinket kiegészíthetné a Szir-darja alsó folyásvidékén fekvő városok, X. századi oguz horizontot is hordozó, régészeti-topográfiai megközelítésű vizsgálata, valamint a vegyes, ugyancsak X. századi réteggel is rendelkező, oguz-besenyő nomád temetőnek meghatározott Sarkel-Belaja Veža sírmezőjének tárgyalása is, azonban a kötött terjedelem miatt előbbivel egyáltalán nem foglalkozhattam és néhány utalástól eltekintve utóbbi ismertetését is mellőznöm kellett.

Az oguz leletanyag kutatásának szakirodalmi bázisa jelenleg annyit tesz lehetővé, hogy egy összefoglaló-jellegű dolgozat ismertesse és megjelenítse a X–XI. századi oguz „elit” halmos temetkezéseinek rítusát és tárgyi anyagát. A szovjet-orosz régészet tendenciózusan kurgánközpontú szemléletének tudható be, hogy ismeretlen az oguz köznép hagyatéka, ebből fakadóan valószínűsíthető társadalomtörténeti kép megrajzolására régészeti eszközökkel egyelőre még nincs lehetőségünk. Az oguz tumulusok tárgyi anyagát csak néhányan vizsgálták behatóan és igyekeztek a késő nomád emlékek tipológiai csoportjaiba beilleszteni, igazi összefoglalás azonban még nem áll a kutatás rendelkezésére, így az elemzések sem egységesen kidolgozottak.

A kutatástörténeti áttekintést az oguz szállásterületet rögzítő írott kútfőadatok citálása, majd az oguz temetkezések rítusbeli sajátosságainak felsorolása, kifejtése követi. Utóbbi egészíti ki a temetkezések tárgyi anyagának bemutatása. A dolgozatot összefoglalás, illetve a felhasznált irodalmak listája és a vonatkozó képanyag zárja.

II. Kutatástörténet

Könyvészeti megközelítésben P. V. Golubovskij *„Pecsenegi, torki i polovci do nasesztvija tatar”* (Besenyők, torkok és polovecek a tatárjárás előtt) című 1884-ben kiadott munkája előtt nem volt olyan monográfia, amely a késő-nomádok történetével foglalkozott volna. Ezzel párhuzamosan, a XIX. század nyolcvanas éveitől kezdve indult meg a nevezett népek a kelet-európai steppén hátrahagyott régészeti emlékeinek kutatása és tanulmányozása

¹ Kruglov 2001, 399.

is, amely töretlenül folyt tovább a XX. század első éveiben (1902–1904). Ilyenek voltak Goškevič, Miller, Harlamov, Trefiljev, Evarnickij, Samokvasov és Gorodcov feltárásai,² de e korszak tudományos produktumai voltak a az első ásatások Nyugat-Kazahsztán területén is. Ezeknek eredményeképpen kerültek elő az első, később oguznak meghatározott halomsírok az Urál folyásának déli részéről 1888-ban, F. D. Nefedov, illetve 1909-ben N. A. Kastan'e ásatása nyomán, utóbbi Žaman-Kargala temetőjéből.³

A szovjet korban visszaesett, a világháború idején és az azt követő években pedig gyakorlatilag abbamaradt a kelet-európai steppén lévő nomád emlékek vizsgálata. Csak azok a temetkezések lettek feltárva és néha publikálva, amelyek más korú kurgánok ásatásai alkalmával véletlenül kerültek elő. Az egyedüli olyan ásatásokat, amelyek közvetlen célja a nomád emlékek vizsgálata volt, a Volga–Don expedíció egyéb munkálatai között végezték, a Sarkel-Belaja Veža közelében lévő nomád temetőben.⁴

A temetkezéseket hátrahagyó népek etnikai meghatározását törvényszerűen meg kellett hogy előzze azok régészeti emlékeinek szétválasztása; ennek lehetőségét a temetkezési rítusok, valamint a sírokban talált tárgyak különbözősége és kronológiai eltérése biztosította.⁵ Az orosz régészet azt a szemléletet követte, amely Spic'in nevéhez kapcsolható és a kurgánok emlékeinek történeti jelentőségét hangsúlyozta. 1948-ban N. D. Mec jelentetett meg egy rövid írást a lovastemetkezések csoportosításáról,⁶ de az igazi eredményeket Zjablin és Pletneva 1952-ben megvédett disszertációi hozták meg, amelyek a kelet-európai középkori nomádok történetét és régészetét tárgyalták.⁷ Mindkét értekezés első kísérletét jelentette a nomád népek régészeti emlékeinek történeti forrásként való felhasználására. Spic'in nyomában mindhárom szerző csoportokra osztotta az emlékanyagot; azt keresve, hogy a csoportokhoz tartozó teljesen sajátos, elkülöníthető jellemzők melyik néppel állhatnak kapcsolatban.⁸ Ezekkel a megközelítésekkel azonban csak a késő nomád régészeti kör elit kurgántemetkezéseit sikerült vizsgálni, amely szemlélet ma is jellemzi az orosz kutatást. A besenyő, oguz és kun köznép emlékanyagának ismerete nélkül viszont szükségszerűen csak egyoldalú társadalomtörténeti kép nyerhető. A kelet-európai nomád népek középkori régészetének kutatásában meghatározó jelentőségű G. A. Fedorov-Davydov 1966-ban megjelent műve.⁹ Az említett szerzők megalkották a korszak régészeti anyagának tipológiai bázisát (mind a rítusok, mind a tárgyak

² L. Pletneva 1958, 151–152 és 1. jz; Pletneva 1960, 102 és 151, 2. jz.

³ Vö. Kruglov – Maryksin 2012, 409.

⁴ Pletneva 1958, 152; Pletneva 1960, 102–103.

⁵ Kriger 1993, 137.

⁶ Vö. Pletneva 1981, 213.

⁷ Pletneva 1958, 152; Pletneva 1960, 103. Vö. Mavrodina 1983, 59–60.

⁸ Pletneva 1981, 213.

⁹ Vö. Mavrodina 1983, 65–66.

tekintetében) és bevonták vizsgálódásaikba a történeti források értesítéseit is. Ezáltal nem csupán a korszak régészeti kronológiáját próbálták meg tisztázni, hanem a temetkezési típusok elterjedését is. Pletneva javaslatot tett a dél-orosz steppén kisszámúnak ítélt oguz temetkezések etnikai interpretációját biztosító jelenségek meghatározására, Fedorov-Davydov pedig újra vizsgálat alá vette a késő nomád emlékeket, de művében nem etnikai, hanem kronológiai csoportokat különített el. Statisztikai módszerrel igen tekintélyes nagyságú anyagot elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a Dnyeper és az Urál közötti vidék nomádjainak temetkezési jellegzetességei és tárgyai keverten, különböző helyeken és időben egyaránt felbukkannak és egymásra rétegződnek. Az oguz hagyatékat a besenyővel együtt kezelte, amelyek rendszerében az 1. kronológiai csoportot alkották,¹⁰ és arra a következtetésre jutott, hogy a korszak temetkezéseinek a száma nem elegendő az etnikai interpretációhoz.¹¹ Ezzel szemben Pletneva 1981-ben újra összefoglalta elgondolásait a besenyők és oguzok temetkezési szokásainak eltérő sajátosságairól, egyben hangsúlyozva utóbbiak elenyésző számát a dél-orosz steppén.¹²

A dél-orosz steppei késő nomád anyag kutatásának abbamaradásával ellentétben, a nyugat-kazahsztáni régióban a teljes értékű régészeti feltárások az 1920-as évektől kezdve indultak meg. Már 1928-ban B. N. Grakov ásott oguz halomsírokat, majd 1935-ben I. A. Zareckij vizsgált oguz kurgánokat Ak-Bulaknál. A II. világháború után különböző időkben folytatott itt régészeti kutatásokat T. N. Senigova, I. V. Sinicyn és K. F. Smirnov. A szaratovi régész, Sinicyn vezetésével 1948–1950 között kutatták Nyugat-Kazahsztán területén a IX–XI. századi késő-nomád temetkezéseket Sary Ajdin temetőjében Žanakazan-nál és Kara-Oba sírmezőjében Žangala-nál, a Rin sivatagtól északra a Džas-aul határvidékén. Ezeket később a G. A. Kušaeve és B. F. Želeščikov vezette feltárások követték: 1968–1971 között Čalkar (Čelkar), 1974–1975-ben Karasu és 1977-ben Kos Oba és Žarsuat sírmezőit ásatták.¹³

A Volga–Urál–Emba közötti terület IX–XI. század eleje közé datálható temetkezései közül az 1985-ig feltártakat részletesen elemezte V. A. Kriger kandidátusi és V. A. Ivanov doktori disszertációjában (1985).¹⁴ Kriger a tárgyalt korszakból származó emléktárgyak többségének oguz eredetét igyekezett bizonyítani és – Pletneva mellett – először tett javaslatot az orosz történetírásban az oguz temetkezési szokások meghatározására, amelyek később komoly segítséget nyújtottak a Kaszpi északi térségének más, egyéb középkori emlékeinek

¹⁰ Fedorov-Davydov 1966, 9.

¹¹ Fedorov-Davydov 1966, 7–9. Vö. Pletneva 1981, 213. Kriger 1993, 137.

¹² Pletneva 1981.

¹³ Kruglov – Maryksin 2012, 410.

¹⁴ Vö. Kriger 1993, 137; Kruglov 2001, 395.

vizsgálatánál.¹⁵ Kéziratban maradt értekezésének eredményeit kisebb összefoglalások formájában publikálta.¹⁶ A Volga–Don közötti területen és a Szarpinszki-síkság vidékén folytatott új feltárások megfigyelései valamint azok leletanyaga azonban még felhasználatlan volt Kriger munkájának írásakor. Ez lehetővé tette E. V. Kruglov számára, hogy figyelembe vegye a század utolsó időszakában feltárt, közel 240 temetkezés jellegzetességeit illetve azok leletanyagát. Az összegyűjtött anyag a Kaszpi északi térségének zónájára szorítkozik.¹⁷ Ezzel egy időben jelent meg Ivanov és Garustovič oguz és besenyő témájú feldolgozása. A középkori írott források közreadása után az oguz és besenyő történelem és régészeti anyag szakirodalmát tekintették át. A harmadik fejezetben az oguz és besenyő temetkezések emlékeit vetették össze és elemezték az anyagot, majd összefoglalták vizsgálódásaik eredményeit, amelyek végkövetkeztetése, a számos megállapításban való konszenzus ellenére, több ponton sem egyezett Kriger és Kruglov eredményeivel.¹⁸ Következő tanulmányában ezt szóvá is tette Kruglov, aki a Kaszpi északi térségében lévő, a IX. század második felétől a XI. század elejéig tartó időszakhoz tartozó, oguznak meghatározott temetkezések rítusának és jellemzőinek széleskörű vizsgálatát és csoportosítását végezte el.¹⁹ Végezetül a legújabb kutatási eredményeket ugyancsak Kruglov és munkatársai publikálták a közelmúltban. Dolgozataikban egy-egy olyan temetkezést mutattak be, amik tartalmazták mindazon attribútumokat, amelyekkel az oguzok halottas szokásai és tárgyi anyaga jellemezhető.²⁰

III. A földrajzi keret: az oguz szállásterület, a „Dest-i Oguz”

A karluk hatalom időleges meggyengülésével és a besenyő törzseknek a kelet-európai térségbe való vándorlásával kialakult az a földrajzi egység, amelyet az Iszlám X. századi, illetve az abból merítő későbbi geográfusai az oguz törzsek szállásterületének, a *Dest-i Oguz*-nak neveztek. Az oguz törzsterületről értékes adatokat hordoztak Maszúdi,²¹ Al-Isztakhri,²² Ibn Hauqal,²³ Al-Muqaddasi,²⁴ Al-Idríszi²⁵ műveinek információi, valamint a Ĥudūd al-‘Ālam,²⁶ és a DAI hasábjai.²⁷

¹⁵ Vö. Kruglov – Maryksin 2012, 410.

¹⁶ L. pl. Kriger 1993.

¹⁷ Kruglov 2001, 395. A lelőhelyek összesítő térképét l. Kruglov 2001, 396–397. Az erdős steppe zónájába eső, baskíriai területen található hasonló nomád emlékekkel Kruglov ebben a munkájában nem foglalkozott (Kruglov 2001, 395).

¹⁸ Garustovič – Ivanov 2001.

¹⁹ Kruglov 2003.

²⁰ Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005, Kruglov – Maryksin 2012.

²¹ Kmoskó 2000, 205.

²² Kmoskó 2000, 18–19; 26; 29; 31; 36; 42.

²³ Kmoskó 2000, 59–60; 73; 77; 79.

²⁴ Kmoskó 2000, 121.

Természetföldrajzi tekintetben az oguzok törzsterülete a IX. században az Urál-folyó és az Aral-tó környéki nagyterjedésű steppevidék volt, amely a X. századra a Volgáig terjedt; jelentősebb folyói a Volga, az Urál, az Emba és a Szari-Szu voltak. Tágabb szállásterületük északon valószínűleg a Cselkar és Irgiz medencéit foglalta magába, valamint a Káma, a Tobol és az Isim folyók menti steppéket. Nyugatról a Kaszpi-tenger és a Volga adta az oguzok határát, délnyugaton pedig felölelte az Usztyurt-plató jelentős részét. Délen az oguz szállásvidék részét képezte a Kuvan-darja és a Zsany-darja medencéje, a déli régió fő folyója a Szir-darja volt. Végül a keleti határt a Csui alsó folyása, a Tien-san és a Balhas-tó környéki vidék adta. Ez a hatalmas terület, mely a Balhastól a Volgáig húzódott, gyakorlatilag a mai Kazahsztán jelentős részét lefedte.²⁸ A Kazár Kaganátus bukása (965) után az oguzok birtokba vették a Volga és a Don alsó folyása közötti steppét is, megváltoztatva ezzel a régió évszázadok alatt kialakult politikai arculatát.²⁹ Ezzel az Oguz-steppe a jabgu uralma alatt elérte kiterjedésének legnyugatibb pontját.

Nem csak az írott emlékegyet, de a Volga–Urál–Emba közötti vidék – a Kaszpi-tenger északi partvidéke – oguz halomsírainak térképre vetített elterjedése [1. kép] is lehetővé teszi a X. századi Dest-i Oguz, az Oguz-steppe törzsterületének körvonalazását.³⁰ Így északon az Ileik-folyó medencéje és a Volga bal partjának, hozzávetőlegesen a mai Szaratov oblasztyra eső vidéke volt az oguz puszták határa.³¹ A terület közvetlenül nyílt Kelet-Európa és Közép-Ázsia legfontosabb útjai és városai irányába, ennek köszönhetően az oguzok ellenőrzést gyakoroltak a horezmi-kazár kereskedelem felett, ahogyan a Selyemutat keresztező, a Volgai Bolgárországba tartó utakat is kézben tartották. Ezen kívül az oguzok uralták az Usztyurt-fennsíkot, annak kútjait és karavánszerájakat; bár Usztyurt-plató kutatottsága nem olyan előrehaladott, mint a Kaszpi északi térségéé, de X. századi régészeti emlékeit az oguzokkal lehet összefüggésbe hozni.³² Jelentős számú oguz halomtemetkezés mutatkozott az Emba, Uil, Ori, Ileik és a Volga folyók által fémjelzett területen is. Ezek sűrűn sorjáznak az Ileik középső, valamint az Uzenej és az Eruszlán alsó folyásánál, továbbá és

²⁵ Vö. Erdélyi 1997, 154-155.

²⁶ Minorsky 1937, 53.

²⁷ A DAI csak szükséges adatokat közöl az oguz törzsek földrajzi helyzetét illetően, de azt megemlíti, hogy a Dnyeperen túli négy besenyő törzs szomszédos az oguzokkal, szállásterületük távolsága az oguzok legelőitől ötnapi út. Az oguzok területei közel vannak a kazárok határaihoz, ezért mind őket, mind a besenyőket meg tudják támadni (DAI 63; 169).

²⁸ Tolszov 1950, 252; Golden 1990, 275; Erdélyi 1997, 154; Cahen 2001, 1106; Vásáry 2003, 153.

²⁹ Kruglov – Maryksin 2012, 409.

³⁰ Ivanov 2006, 454.

³¹ Ivanov – Garustovič 2001, 99.

³² Ivanov 2006, 455.

különösen az Aktuba mentén.³³ Kruglov ezek mellett hangsúlyozta a Volga és a Don alsó folyása közötti terület oguz jellegzetességeket mutató temetkezéseit, amely vidékről már Maszúdi is azt írta, hogy az oguzok télvíz idején, ha befagy a Volga, gyakran betörnek földjére, ezért ennek megakadályozására a Volga alsó folyásánál komoly kazár kontingensek állomásoztak.³⁴ Mindez arra mutat, hogy az oguzok már 965 előtt felmérték a Volgától nyugatra eső régiót.³⁵

IV. Az oguz temetkezési rítus jellemzői

Kruger és Ivanov a Volgántúl és az Urál folyásvidéke régészeti kutatása során arra a következtetésre jutott, hogy a vizsgált területen szétválasztható két temetkezési emlékcsoport a IX. század vége – XI. század közepe közötti időszakból. Ezek különböztek egymástól mennyiségileg és területi koncentráltság tekintetében is, továbbá helyi ismertetőjegyek jellemezték egyes részeinek temetkezési sajátosságait.³⁶ Az írott kútfők értesítéseiből tudjuk, hogy a besenyő törzsek egy kisebb töredéke korábbi szállásterületükön, a Volga-Urál közötti steppén maradt a térség oguz korszakában is.³⁷ Ez a besenyő néprész *-yataq*, azaz idegen fennhatóságot vállaló töredék³⁸ – az oguzokhoz képest meglehetősen szegényként tűnik fel a 920-as évekre Ibn Fadlán helyszínen tett beszámolójában,³⁹ és erre mutatnak a vidék besenyőkhöz köthető halomsírhainak szerény mellékletei (zabla, kengyel, vas kés és nyílhegyek) is.⁴⁰ Ezek a temetkezések csekély számúak és nagy kiterjedésben szóródnak.⁴¹ A IX. század második felének évtizedeitől a XI. század első harmadának a végéig a Volga-Urál közti térség domináns lakosságát az oguzok alkották, akiknek temetkezéseit vizsgálva Kruglov úgy nyilatkozott, hogy azok a Kaszpi északi térségében nem keveredtek egymással,

³³ Kruger 1993, 141. Nem véletlen, hogy a kun temetőben Bahtijarovka-nál a temetkezések kb. 20%-ban lóbor volt található a sírt lefedő földemen vagy a koporsó fedelén (Kruger 1993, 141).

³⁴ Kruglov 2001, 428–429. Maszúdi adatához vö. Kmoskó 2000, 174–175.

³⁵ A középkori nomádok történetének földrajzi hátterét legutóbb Ivanov és Ivanova foglalta össze (Ivanov – Ivanova 2011, 18–34).

³⁶ Vö. Kruglov 2003, 13.

³⁷ „Tudnivaló, hogy abban az időben, amikor a besenyőket kiűzték tulajdon földjükről, némelyek közülük önszántukból és saját elhatározásukból ott maradtak, az említett úzokkal összeköltöztek s mostanáig közöttük vannak, és olyan ismertetőjeleik vannak, hogy meglehet különböztetni őket és észre lehet venni, hogy kik voltak, és hogyan esett meg, hogy elszakadtak övéiktől; ugyanis öltönyeik rövidek, térdigérők, s ezek ujjai válltól kezdve le vannak vágva, amivel mintegy jelzik, hogy övéiktől és törzsbelieiktől elszakadtak (DAI 169). A oguzok 22 törzse közül Kásgári a 19. helyen említi a *Bäčänäk* törzset. A *yataq*-besenyők Rásid ad-Dín és Abu'l-Gázi listáján is a 14. helyen szerepel *Bečänä* alakban (Ligeti 1986, 381).

³⁸ Vö. Simon 2007, 43, 168. jz.

³⁹ (Még oguz területen utazva – K-K. A) „Elérkeztünk a besenyőkhöz, akik... az oguzokhoz képest szegények. Láttam ugyanis az oguzoknál olyanokat, akik tízezer lovat és százezer juhot birtokolnak. Itt a legtöbb, amit ezek a juhok legelnek, az a hó alatti fű, amit a karmukkal kaparnak ki (Simon 2007, 42–43).

⁴⁰ Ezek mellett azonban ismerünk rangosabb, fegyveres temetkezéseket is. A besenyők tumulusai újra felvetik az oguz halomsírok társadalomtörténeti megítélésének kérdését.

⁴¹ Ivanov 2006, 455. Vö. Garustovič – Ivanov, 2001, 86–94.

így ez az a terület, amelynek egykorú régészeti anyagát lehetséges etnikusan elkülöníteni egymástól.⁴²

Eredményeik alapján a besenyő temetkezések ismertetőjegyeit a következőkben határozták meg: földből emelt halom, téglalap alakú, egyszerű aknasír, sekély sírmélység, Ny-K tájolású temetkezések, az eltemetett váza nyújtott helyzetű, hátára fektetett, részleges lovastemetkezésre utaló csontmaradványok figyelhetőek meg a sír aljában, egy szintben az elhantolttal, többnyire annak bal oldalán, hiányoznak a női sírok és a hétköznapi életben használt, megkülönböztető jelleggel rendelkező tárgyak.⁴³ Az utolsóként felsorolt jellemző, valamint a részleges lovastemetkezésben megmutatkozó különbségek, illetve a sír mélységének kivételével a felsorolt sajátosságokat Kriger közös ismertetőjegynek tartotta, amely mindkét nép temetkezési rítusát jellemzi.⁴⁴

Az oguz temetkezésekben jelentkező régészeti jellegzetességekkel Kriger és Ivanov után Kruglov foglalkozott behatóan. Az ide sorolható sajátosságok a következők:

- földből emelt kurgánok, a halmok azonban gyakran bronz- és kora-vaskori sír építmények voltak;
- többnyire téglalap alakú, egyszerű aknák, illetve a sírgödör két hosszanti oldalában kiképzett padkás sírok;
- 0,5–2,2 méter közötti sírmélység;
- a sírok Ny-K tájolásúak, de gyakori az évszakonkénti eltérés É-nak vagy D-nek (ÉNy-DK, DNy-ÉK);
- a csontváz nyújtott helyzetű, hátára fektetett;
- részleges lovastemetkezés nyomai, a hátsó maradványai azonban nem az elhantolt mellett, azzal egy szintben jelentkezik, hanem a felett, tehát vertikálisan, azaz térben elkülönülve; ez lehet a sír betöltésében, a földemen, de a koporsó fedelén is;
- különböző fa-konstrukciók kialakítása a sírban: ez lehet földem, deszka- vagy rönkkoporsó valamint növényi vagy faalapú derékalj is;⁴⁵

⁴² Kruglov – Maryksin 2012, 410.

⁴³ Pletneva 1958, 153–155; 159; Pletneva 1960, 105–106, 108–109; Garustovič – Ivanov 2001, 94; Kruglov 2003, 13. Pletneva mindezek mellett még bizonyos tárgyak jelenlétével látta igazoltnak a temetkezés besenyő mivoltát (Pletneva 1981, 218), azonban ezek a jellemzők a Volgától nyugatra lévő besenyő temetkezések anyagát reprezentálják, nem a yataq-besenyőkéit.

⁴⁴ Kriger 1993, 138.

⁴⁵ Kriger a lovastemetkezésnél megfigyelhető vertikális eltérést és a földem kialakítását lokális sajátoságként értékelte. Ezek a helyi jellegzetességek az adott terület adott időszakában egyértelműen azonosíthatóvá tették a temetkezési szokás hordozóit. Ide sorolt még olyan tárgyakat, amelyek ezekkel párhuzamosan kerültek felszínre, mint pl. kopouseket, madár-alakú felvarrókat, kantárvereteket, feszítőággal (oldalpálcával?) ellátott zablákat, fülbevalókat, nemesfém tárgyakat (Kriger 1993, 138). Ide tartozik, hogy a sír építményben lévő fa-konstrukciókat

- a földemekkel összefüggésben figyelték meg az oguz kurgánok gyakori ovális alakját;
- a meglévő ismertetőjegyek eléggé jelentős mennyiségűek a női és a gyermeksírokban is;
- túlsúlyban vannak a magányos temetkezések, de előfordulnak közösségi temetkezések is;
- a temetkezés után egy bizonyos idővel rituális célból újra kiássák a sírt, hogy a halottat ártalmatlanná tegyék.⁴⁶

Nem a jellegzetes oguz ismérvek közé tartozik, de egyes esetekben megfigyelhető volt

- a nyújtott testhelyzetben eltemetett oldalra fordítása;
- a kelet-nyugati tájolás;
- a túlvilági útra szánt ételmelléklet adása (amelyet a sírgödör sarkában dokumentáltak);
- kréta, illetve szén jelenléte a temetkezésben.⁴⁷

A felsorolt sajátosságok között külön kifejtést érdemel – a részleges lovastemetkezés mellett – három olyan jellemző akad, amely szinkronban a tárgyi anyaggal a térségben és időszakban az oguz síroknál figyelhető meg, de az eddigi vizsgálatok figyelmét elkerülte: az ovális kurgánok, a kollektív temetkezések és a maradványok tudatos szétdúlása.

IV.1. Az ovális kurgánok

Kurgánok sora, amelyekben oguznak minősíthető temetkezések voltak, egy kissé megnyúlt, ovális-elliptikus formát mutattak.⁴⁸ Pletneva külön típusnak vette kurgán-tipológiájában ezeket a „teknő formájú halmokat”, amelyek mélyedéseiben a köréteg „füvel volt borítva”.⁴⁹ Bár a köves kurgánok majd csak a kunokkal tűnnek fel a kelet-európai steppén,⁵⁰ de az elvet tekintve mindenképpen ide vág Horváth Ferenc véleménye, aki szerint ez a forma nem képez külön típust; egyszerűen a domb tömegét adó föld és kötömeg nagy

Pletneva is az oguzokhoz kötötte, de mivel a Volgán túli anyagot nem elemezte, így – nem lévén gyakori a Volgától nyugatra – nem kapott különösebb hangsúlyt. Vö. Pletneva 1958, 161; Pletneva 1960, 111.

⁴⁶ Az alapvető oguz sajátosságok lassan gyűltek össze az idők folyamán. Tudásunkat Pletneva 1958, 161–162; Pletneva 1960, 111–112; Pletneva 1981, 218; Kriger 1993, 138; Kruglov 2001, 395–403; Kruglov 2003, 13; Kruglov – Maryksin 2012, 410 alapozta meg és foglalta össze. Ide tartozik, hogy Ibn Fadlán, a bagdadi kalifa Volgai Bolgárországba küldött követe 922-ben lejegyezte egy oguz harcos temetésének mozzanatait. Leírásában ugyancsak találkozunk a sírgödör befedésével, halom emelésével, a harcos övének és íjának eltemetésével, ital-melléklet adásával (faedényben), végül lovak feláldozásával, amelynek húsát a halotti toron elfogyasztották, bőrében hagyott lábcsonthaját és koponyáját pedig „fakarókra függesztették fel” (Simon 2007, 36–37). Bár általában nem jellemző, de az arab szerző által említett, az elhunyt megölt ellenfeleit szimbolizáló fabábukat is regisztrálták fafödemes, azon részleges lócsontvázat tartalmazó sírban, a beszédes nevű Torszk mellett (torknek nevezte az orosz öskronika az oguzokat – K-K. A). Vö. Pletneva 1958, 161–162; Pletneva 1960, 111–112. A megölt ellenfelek megjelenítését így adja vissza Ibn Fadlán: „Ezek az ő szolgái, akik szolgálják őt a Paradicsomban” (Simon 2007, 37). A vallási hiedelmek szellemvilággal kapcsolatos pontja az is, hogy Ibn Fadlán leírásában Etreknek, a szü-basinak (seregvezér) a felesége a kapott ajándék egy részét elássa volt férje – Etrek atyja – szellemének (Simon 2007, 38–39; 182).

⁴⁷ Kriger 1993, 138; Kruglov 2001, 395.

⁴⁸ Kruglov 2001, 403.

⁴⁹ Pletneva 1981, 218.

⁵⁰ Vö. Pletneva 1958, 172–173; Fedorov-Davydov 1966, 120–127, 142–147; Horváth 2001, 122.

része a sírkamrát fedő deszka vagy gerendaborítás elenyészésével a mélybe zúdult, így töltve ki az alján eltemetett és az áldozati állat közti üreget.⁵¹ Ez lehet a magyarázata az oguz kurgánok alakjának is, hiszen az oguz rítus alapjellemzője a korszakban a sírkamra földemmel való lefedése.

IV.2. A kollektív temetkezések

Elterjedt álláspont, hogy a IX–XI. század közé keltezhető nomád temetkezések csak egyéniek voltak (azaz magukban, elszigetelten álltak), szétszórtan a steppén. Ez a felfogás a mostani időkre pontosabb megfogalmazásra szorul. Az oguzoknál már a X. századból adatható a kollektív halomtemetkezés [2. kép].⁵² Ezek között különböző variációk voltak megtalálhatóak (férfiak, nők, gyermekek), amelyeket egyfajta korabeli családi-nemzetségi „kriptaként” értelmezhetünk,⁵³ mert mindegyik tumulusba ugyanolyan szertartás szerint temették el a halottakat és ezen egy-rítusú, közös temetkezések egyes sírjai megnyitásának az időpontjai nem esnek egymástól távol. Viszont a közös halmokban négy főnél több eltemetettel nem találkozunk.⁵⁴

IV.3. Az eltemetettek maradványainak tudatos feldúlása

Ugyancsak oguz jellegzetességnek tartja Kruglov a csontvázak tudatos szétrombolását [3. kép]. A rituálé céljaként a halottak szellemének ártalmatlanná tételét nevezte meg.⁵⁵ A vizsgált anyag elemzése azt mutatta, hogy az esetek több mint 70%-ban a kutatott temetkezések teljesen szét voltak rombolva, de emellett előfordultak kevésbé rongált sírok is. Így az 1. oguz temetkezési csoporthoz tartozó (nők és gyermekek sírjait magába foglaló), kopouskival, madaras felvarrókkal, függőkkel temetett 30 vázból 23 valamilyen mértékben szétdúlt volt, az ilyen amulettekkel nem temetett, de más egyéb jellemzők okán a csoporthoz tartozó 29 temetkezés közül 21 ugyancsak. A férfitemetkezéseknél (2. oguz temetkezési csoport) az összes számba vett 170 emlék közül 120 volt teljesen vagy részben bolygatott és mindössze 27 olyan temetkezés volt, amelyről feltételezhető, hogy esetleg sírrablás rongálta meg.⁵⁶

⁵¹ Horváth 2001, 124.

⁵² A közös temetkezéseket (feldúltság szerint variánsokként csoportosítva) a térségből felsorolta Kruglov 2003, 44–47.

⁵³ Kruglov 2001, 403.

⁵⁴ Kruglov 2001, 405. Kruglov szerint ennek a gyakorlatnak lenne a folytatása a sarkeli nomád temető (amelynek oguz profilja ilyen módon is kidomborodik).

⁵⁵ Kruglov 2001, 415; Kruglov 2003, 49–55.

⁵⁶ Kruglov 2001, 405. A kihantolt sírok ezekben az esetekben nem voltak visszatemetve, a lassan betöltődő sír pedig érzékelhető nyomot hagyott a kurgán felületén. A tudatosan kiásott és feldúlt temetkezések esetében a

Kruglov szerint a csontváz rituális megsemmisítése tipologizálható. A csoportok jellemzői az alábbiak szerint oszlanak meg:

1. Bár érintetlen a temetkezés, de az eltemetett lábai láthatóan össze voltak kötözve.⁵⁷
2. A sírok rongáltsága teljes; a csontváz részei vagy rendszertelenül összekevertek vagy hiányoznak.⁵⁸
3. A sírban a feldúlt csontváz lóbőr társaságában volt megfigyelhető.⁵⁹
4. A felsorolt jellegzetességek közül több is jelentkezik a temetkezésekben, különböző variációkban.⁶⁰

Mind a kollektív temetkezésre, mind a csontvázak rituális szétrombolására példa a Starica 30/4 halomsír. A kurgánt V. P. Šilov tárta fel; a bronzkori halomba 4 főt temettek el egy sírba, amelyet a felszíntől mérve 2,2 méter mélységben ástak meg. Felettük fa földém maradványain 4 ló koponyája hevert, valamint azok alsó végtagcsontjai, anatómiai rendben. Még magasabban feküdt 5 háttas maradványa a kurgán töltésében, szórtan. Minden elhantolt nyújtott helyzetű, háton fekvő felnőtt volt, ÉNy-i tájolással. A sírgödör ÉK-i oldalánál fekvő női váznak a felső részét és bal karját érte a bolygatás, a mellette fekvő férfi koponyája mellett a bordáinak és a medencéje egy része is hiányzott. Sorban a harmadik nő vázából a lábcsontok és a bal karcsontok maradtak meg, valamint a mellkas felső része, a 4. eltemetett porhüvelyéből pedig *in situ* csak az alsó lábszár csontjai maradtak.⁶¹ Az egyik női sírban bronz kopousek töredéke volt, a férfiakéban lószerszámokat, tegez maradványait és nyílhegyeket figyeltek meg.⁶²

IV.4. A részleges lovastemetkezés⁶³

A vaskorban a szkíták és a szarmaták, a középkorban a szibériai és a közép-ázsiai török nyelvű népek szokása volt az egész kibelezett állat eltemetése, azonban már a IX–X. században az Altaj vidékén és Kazahsztánban is sűrűsödni kezdtek azok a temetkezések, ahol a szokás „pótlásaként” megjelentek a kitömött lovak. Ezeknél rendszerint csak a koponyát és

rombolás ellenére is megvannak a mellékletek. A rituálé olyan esetekben is tükröződik, mikor más temetkezésből származó csontok bukkannak fel egyes sírokban.

⁵⁷ Az ép, de összekötözött lábbal eltemetettek vázát tartalmazó sírokat a térségből felsorolja Kruglov 2003, 30.

⁵⁸ A hiányos csontvázat tartalmazó temetkezésekhez vö. Kruglov 2003, 30–35. A teljesen feldúlt sírokhoz vö. Kruglov 2003, 42–44.

⁵⁹ Kruglov 2001, 405.

⁶⁰ Vö. Kruglov 2003, 35–42. A csoportok felsorolását l. Kruglov 2001, 405, 409.

⁶¹ Vö. Kruglov 2001, 407, 7/7–8. kép.

⁶² Vö. Kruglov 2001, 409.

⁶³ Az oguz sírokbeli részleges lovastemetkezés jellemzőit összefoglalta Kruglov 2001, 417–421.

a lábsontokat temették el. A kelet-európai steppét a IX–XIII. század között benépesítő besenyők, oguzok és kipcsak-kunok által nyitott síroknak kb. a fele ló maradványaival (vagy az azt megjelenítő lószerszámokkal⁶⁴) együtt került napvilágra. A kutatás számára már régóta köztudott, hogy az eurázsiai steppe nyugati részének besenyő, oguz és kun fennhatósága idején az első két törzsszövetség temetkezési szokásainak jellemzője volt a kitömött ló eltemetése; a kunok az egész lovat sírba helyezték.⁶⁵ A besenyők gyakran temettek egyedül is kitömött lovat, ember nélkül.⁶⁶

Azonban a kitömött lóbőrös temetkezések csoportján belül is olyan jellegzetességek figyelhetők meg, amelyek egymástól elkülöníthetők, és alkalmasak arra, hogy bizonyos kritériumok alapján egyes típusokat összefüggésbe hozzunk az oguzok halottas szokásaival. A vizsgált temetkezések – amelyek a kelet-európai steppe keleti régiójának 1945 utáni feltárásaiból származnak – tipológiájának egyik alapja a ló lábainak a tagolása: temettek el olyan kitömött lovakat, amelyek bőrében csak az első ízületet hagyták benne, de ismertek második és harmadik ízülettel eltemetett kitömött lóbőrös sírok is. Atavin rámutatott, hogy a IX–XI. század eleje közötti oguz és besenyő temetkezések ló-mellékleteinél a bőrben mindig az állat első (I. típus), illetve első és második ízületét (II. típus) sikerült regisztrálni, míg a XI. század közepe után, azaz a steppe kun korszakától kezdve, gyakorlatilag általánosan elterjedt az a gyakorlat, hogy a harmadik ízületet (könyök és térd) is benne hagyták a bőrben.⁶⁷ Ezek a megfigyelések pedig további kronológiai fogódzónak is bizonyultak. A Kaszpi-tenger északi térségének IX. század második fele – XI. század eleje közé keltezhető temetkezéseiben 23:94, azaz gyakorlatilag 1:4 arányú túlsúlyt képeztek azok a sírok, amelyekben a részleges lovastemetkezéseknél a hátsó bőrben a koponya mellett csak az első ízület volt megtalálható. Ezzel szemben Sarkel-Belaja Veža X. század második fele, XI. századi kurgántemetőjében (amelyet vegyes, besenyő-oguz nomád katonai temetőnek tart a kutatás) ez az arány 10:7, azaz túlsúlyban van az a típus, ahol a 2. ízületig találjuk a bőrben a ló végtagjait. A XII.

⁶⁴ A lovastemetkezés jelképes formájának elterjedésében talán társadalmi okok játszhattak közre. Ilyennel pl. a magyarföldi kun temetkezések „A”-típusánál is találkozunk, mint pl. Csólyos vagy Erdőtelek esetében. A nyeret és a kantárt egyes esetekben a halott feje alá tették (Kunszentmárton) (Pálóczi Horváth 1989, 89).

⁶⁵ Arra a jelenségre, hogy egész lovat temessenek el, Kelet-Európában az avarok eltűnése óta a kunok megjelenéséig nem volt példa. Igaz, ezek a jelenségek a kunok körében sem mondhatók általánosnak (Pletneva 1958, 172–173; Fedorov-Davydov 1966, 120–127, 142–147; Horváth 2001, 122). Fedorov-Davydov kronológiai rendszerének II–III. periódusában, azaz a kun korban továbbra is a legelterjedtebb temetkezési típus a Ny-K tájolású sír, részleges lócsontvázsal az emberi vázzal közös sírgödörben. A II–III. periódus sírleleteinek 40%-a a Rosz folyó vidékéről származik (Pálóczi Horváth 1989, 89; Pálóczi Horváth 1994, 55), azaz a besenyő és oguz (valamint berend) néptörzseket tömörítő fekete süvegeselek területéről. Arra is gondolhatunk, hogy a Rosz vidékén kívül feltárt kun korszakbeli részleges lovastemetkezések nem egy esetben a kunoknak meghódolt korábbi korok nomád törzseinek az emlékeihez sorolhatóak.

⁶⁶ Vö. Pletneva 1981, 218. A jelképes temetkezések (kenotaphiumok) megléte viszont nem volt jellemző sem a kunokra (Atavin 1984, 134), sem az oguzokra (Pletneva 1981, 218).

⁶⁷ Atavin 1984; Kruglov 2003, 19.

századi fekete süvegesek Rosz folyó melletti temetkezései – figyelembe véve Pletneva eredményeit – nomád temetkezéseinek anyaga kizárólag a 2. és 3. ízületi részt tartalmazó részleges lovastemetkezéseket tartalmazott.⁶⁸ Így azokat a sírokat, amelyekben a kitömött lóbőrben két ízület volt található – az oguz lovastemetkezések tekintetében – a X. század harmadik harmada és a XI. század eleje közé lehetett datálni, ezzel szemben azokban, ahol csak egy ízületet, azokat a X. század második harmadának végéig⁶⁹ – nyilván számolva (a sarkeli temető kettősségét is figyelembe véve) egy átmeneti időszakkal, ami gyakorlatilag a X–XI. század fordulóját jelenthette. Leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatunk, hogy az idő múlásával egyre több ízületet hagytak benne a lóbőrben és ez a tendencia szinkronba hozható a dél-orosz steppe késő nomád korszakának történelmi eseményeivel.

Mindez azonban még csak időrendileg tipologizálja az oguzokhoz köthető lovastemetkezéseket. Az Atavin által megalkotott csoportosításban az I. típust [4. kép] képviselő komplexumok csaknem felében (14/30) a kitömött ló a humán váznál magasabban feküdt a betöltésben vagy a sírgödört fedő földemen, Ny-K tájolással. A fennmaradó esetekben többnyire balról, az eltemetett oldalánál találták a ló maradványait a sír aljában, illetve néhány esetben padkára fektetve. A II. típusú temetkezéseknél, összehasonlítva az elsővel, erősen csökkent azoknak a kitömött lovaknak a száma, amelyeket a humán váz felett, a betöltésben vagy földemen regisztráltak. Ezzel szemben azok a temetkezések a jellemzőek, amelyekben a ló a humán vázzal egy szintben feküdt, annak bal vagy jobb oldalán, illetve padkán. A ló maradványai legtöbbször ugyanarra voltak tájolva, mint az eltemetett ember, de voltak azzal ellentétes irányítású temetkezések is.⁷⁰

Már Pletneva rámutatott az oguz temetkezési szokások ama lényeges jellegzetességére – amelyet később Kriger is alátámasztott kutatásaival – hogy a ló koponyájának és az állat bőrében hagyott lábcsontjainak helyzete a temetkezésben vertikális eltérést mutat a humán vázhoz képest, azaz: a háts kiterített maradványai az elhantolt felett voltak megtalálhatóak. A ló maradványai általában a sírgödör vagy a halom betöltésében, illetve a földemen voltak, de lehettek a koporsó tetején, esetleg padkán is.⁷¹ Az ilyen, vertikális eltérést mutató, részleges lovastemetkezések Fedorov-Davydov rendszerében a Б-I és Г-I típust képviselik.⁷²

⁶⁸ Vö. Kruglov 2003, 20.

⁶⁹ Kruglov 2003, 20.

⁷⁰ Vö. Atavin 1984, 138, 1. táblázat.

⁷¹ Pletneva 1981, 219; Kriger 1993, 138; Kruglov 2001, 399; Kruglov 2003, 19.

⁷² Fedorov-Davydov 1966, 124, 126.

A Kruglov által vizsgált és oguznak meghatározott, a Kaszpi északi térségében lévő 56 1. csoportbeli temetkezési komplexumból [5. kép] 33-at kísért részleges lovastemetkezés,⁷³ ebből 26 esetben hitelt érdemlően rögzítve volt az eltemetett hátsó helyzete. Kivétel nélkül minden sírban az eltemetett helyzeténél magasabban, a felett regisztrálták a ló maradványait, amelyek vagy a betöltési rétegben vagy valamilyen fa konstrukción (födém, koporsó teteje, stb.) helyezkedett el. Azonban elsősorban és legkifejezöbben az „oguz-típusú” részleges lovastemetkezés példáira a gazdag leletanyagú, nomád harcosokat rejtő férfisírokban, azaz a 2. csoport temetkezéseiben bukkanunk [6–7. kép].⁷⁴

V. A temetkezések tárgyi anyaga

Az oguzokhoz köthető sírokat – az adott földrajzi és időrendi keret figyelembevételével – a temetkezések sajátosságai, a temetkezési rítus jellegzetességei alapján sikerült meghatározni a kutatásnak. A sírokban előforduló tárgyak, a temetkezések mellékletei azonban már nem egyértelműen mutatnak olyan attribútumokat, amelyek miatt azokat „oguz tárgyakként” kellene meghatározni. Amennyire elvárható volt módszertani szempontból annak a jelenségnek a tudomásulvétele, hogy sajátos és önálló „mi-tudattal”, önmegnevezéssel rendelkező csoportok (adott esetben népek) halottkultuszában egymástól megkülönböztethető jellegzetességek regisztrálhatóak (amelyeket pedig – egyéb körülmények függvényében természetesen – történetileg azonosítható népekhez lehet kötni), hasonlóan a tárgyak esetében tendenciózusan nem remélhetünk. Mert míg a temetkezési rítus az illető nép szokásainak, felfogásának, gyakorlatilag ősei világszemléletének lenyomata, és mint ilyen, az adott népre jellemző sajátosságokkal bír, addig a velük temetett tárgyak többnyire csak funkcionális jellemzőiben ragadhatóak meg, és a régészettudomány számára elsősorban tipológiailag értékelhető, anyagi maradványok, amelyek kereskedelem, zsákmányszerzés és sok más egyéb úton is terjedhettek az eurázsiai steppe határtalan régiói és az azokat benépesítő lakói között.

Mindemellett a sírokban mellékletként vagy viseleti elemként felbukkanó tárgyak kiemelt figyelemre méltóak, mert a fentebb kifejtett felfogás ellenére létezhetnek olyan eszközök, díszítmények vagy ezek kombinációi, amelyek csak egy bizonyos nép temetkezéseiben fordulnak elő, adott földrajzi területen és időszakban. Továbbá kellően elemzett és jól keltezhető tárgyak, kidolgozott tipokronológia segítségével szerencsés esetben

⁷³ Kruglov 2001, 399.

⁷⁴ Kruglov 2001, 401. Ezzel a leletanyaggal lehetett összevetni számos sarkeli kurgán (5, 16, 35/2, 41, 43, 45, 48, 53, 54) sírmellékletét (Kruglov 2001, 401).

széles területen elterjedt tárgytipusoknál is meghatározható, hogy adott korszakon belül melyik nép az átadója a tárgyalt eszköznek vagy innovációnak, esetleg díszítésnek.⁷⁵

Az oguzokhoz köthető temetkezések rítusának egységes jellemzői szükségszerűen nem kívánták meg ezeknek a síroknak a további csoportosítását, azonban az oguz női és gyermeksírokban valamint a férfi harcosokat rejtő temetkezésekben regisztrált tárgyi anyag katalógusa már felvetette ennek megalapozottságát. Így Kruglov osztályozási rendszerében az első (nemi- és kor-) csoport a női és a gyermeksírokat tömörítette, míg a második a harcos férfiak temetkezéseit.⁷⁶ Az oguz temetkezések 1. csoportjának tárgyi hagyatékában a csepp-alakú csüngőket (kopouski), illetve a madaras és madárszárnyas felvarrókat és függőket vizsgálták behatóbban. Ezeket egészítették ki az egyéb használati tárgyak, hétköznapi eszközök, viseleti elemek és ékszerek (ólom orsógombok (rakomány-plombák?), csont (orsó nélküli) rokkák, ollók, árák, kulcsok, edények, fésűk, tükrök, tarsolyok, fülbevalók, karkötők, gyűrűk, gombok és csizmaveretek).⁷⁷ Ezeket a kevésbé tipikus tárgyakat azonban az oguz tumulusokon belül részletesebben nem vizsgálták. Bizonyos tárgyak, mint pl. az öv- és kantárveretek, vagy a lószerszámok mindkét csoport temetkezéseiből ismertek. Mivel ezek a 2. azaz a férfiakat rejtő temetkezések anyagában hangsúlyosabban vannak jelen (továbbá egymás analógiái), tárgyalásukra is ott kerül sor.

V.1. Az 1. temetkezési csoport tárgyi anyaga

V.1.1. A csepp-alakú csüngők (kopouski) és a madaras valamint madárszárny-alakú felvarrók-függők

A piperetartozékként azonosított kopousekek számos ismert nép hagyatékában fellelhetőek voltak, a szarmatáktól a finnugor népek emlékanyagáig. A csepp-alakú csüngőkön és a tárggyal gyakorta együtt felbukkanó madaras felvarrókon [8. kép] L. M. Gavrilina végzett részletes tárgytipológiai és művészettörténeti elemzést. Vizsgálatai szerint a tárgy gyakorlati rendeltetését a formája alapján lehetett kikövetkeztetni. A karcsú, vékony szárhoz egy apróbb kanál fejére emlékeztető hurokszerű, áttört felső rész kapcsolódott, amelynek végén felfüggesztésre alkalmas kis kiképzést alakítottak ki. A kopousekek a női temetkezésekben a mellkason és a medencelapát tájékán voltak megfigyelhetők (utóbbi

⁷⁵ A tárgyak keltezésére a típusok párhuzamaival előforduló datálható leletanyaggal, valamint a jóval ritkább numizmatikai anyaggal van lehetőségünk. Az egy kategóriába tartozó tárgyak különféle típusai terjedtek el, nyilván nem teljesen egy időben. Ahogy Kriger megfogalmazta az oguzok esetében: egyes tárgytipusok már az ótörök korszakban megjelentek körükben és használatuk alkalmasint náluk „fejeződött be”, más tárgytipusok az oguzoknál alakultak ki, de a legtöbbjük elterjedése a kipcsak korszakhoz köthető (Kriger 1993, 139).

⁷⁶ Kruglov 2001, 395, 401.

⁷⁷ Kruglov 2001, 395, illetve 433, 3 tábla.

esetben a piperekészlet egyéb tárgyaival), a gyermekek sírjaiban pedig a bal alkarnál és a jobb kulcscsontnál lettek regisztrálva. Mindez arra mutat, hogy az eszközt nyakban, mellen⁷⁸ vagy derékon hordták.⁷⁹ A kopousekeket tehát a gyakorlati funkción túl nyakékként vagy ruhadíszként is használhatták.⁸⁰ Ezt jól szemlélteti a sírban elfoglalt helyzetén kívül az is, hogy a tárgycsoporton belül egyedinek mondható, X. századi oguz emlékek között felbukkanó példányok mind méretüket, mind díszítettségüket tekintve a tárgy gyakorlati hasznán túlmutató jelentést képviseltek. Erre mutat a temetkezésekben regisztrált tárgyak száma is: a sírokban ugyanis rendszerint 2–4 példány is előfordul belőlük. Mindez aligha volt véletlen olyan mennyiségben, mint amilyenben ezeket a tárgyakat ismerjük.⁸¹

Az a tény, hogy a tárgytípus csak nők és gyermekek sírjaiban bukkan fel (igen gyakran együtt a madaras és madárszárny-alakú felvarrókkal-függőkkel),⁸² valamiféle szakrális hátteret sejtetnek, ami miatt Gavrilina szerint amulettel állunk szemben.⁸³ A speciálisan női amulettek jól ismertek a középkori steppe régészeti anyagában is. L. A. Golubeva vizsgálta az állatábrázolásokat a finnugor díszítőművészetben, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy: „A nők tradicionális és helyi amulett-függőket hordanak a női viseleten, mellen vagy derékon. A függők valószínűleg a gyermekáldást, valamint a nő, az anya testét – a mellét és deréktáját – volt hivatva védeni”. A nomád kopousekek szintén ilyen óvó-védő szerepet betöltő amuletteknek tarthatók, és viselésük azt a célt szolgálta, hogy a nőknek szerencsét hozzon a gyermekáldásnál és védje őket a szülésnél, azaz összességében a család védelmét szolgálták.⁸⁴

⁷⁸ Azaz valószínűleg szintén nyakban, csak hosszabb szíjon.

⁷⁹ Gavrilina 1985, 214–215.

⁸⁰ Pálóczi Horváth András egy másik lehetőséget is felvetett a tárgyak funkciója kapcsán. Nézete szerint „ezeket az állatábrázolásos (madár, szarvas) vagy növényi mintás – életfa ábrázolást sejtető – áttört bronzcsüngőket a sírban való helyzetük alapján hajfonatdíszeknek tarthatjuk (Pálóczi Horváth 1989, 18).

⁸¹ Gavrilina 1985, 214; 222. A tárgyak zöme 8–13,5 cm között mozog; ezek bronzból vagy fehér ötvözetből készült „evezőlapát” formájú darabok, széles nyéllel, amelyet áttört minták díszítenek. A cikk megírásának idején (1985) 23 példányt tartott számon a kutatás, ezek mindegyike a Volga-Urál közötti térségből valamint a Volga és a Don alsó folyásának vidékéről került napvilágra, Ny-K tájolású nomád temetkezésekből. A nem feldúlt, azonosítható temetkezésekből származó példányok közül 11 darab női, 4 pedig gyermeksírból került elő. Női sírokban rendszerint kettő darabot regisztráltak az ásatók, párban, gyermekek sírjaiban pedig többnyire egy példány volt található (Gavrilina 1985, 214–217).

⁸² Vö. Kriger 1993, 138–139; Kruglov 2001, 395; Kruglov – Maryksin 2012, 410.

⁸³ Gavrilina 1985, 221–222.

⁸⁴ Gavrilina 1985, 221–222; Kruglov – Maryksin 2012, 411. Arslanova véleménye után – ahogy Ivanov disszertációjában – Kriger is Umaj istennő kultuszának tárgyasulását vélte lappangani a tárgyak madaras díszítéseiben (Kriger 1993, 140). Ennek okát az anyaismennő-nő, valamint a nő-madár megfeleltetés elvonatkoztatott felfogásában kereshetjük. Számos nép folklórkincsében a nők ábrázolása elválaszthatatlan a madár alakjától – galamb, hattyú, liba, kacs (Gavrilina 1985, 221). A néprajzi kutatásban a rituáléből is ismert a nők és gyermekek kapcsolata a madarakkal. Ilyen pl. a tárgyalta területünkhöz közel élő régi baskírok „varjú ünnepe” (*karga tuy*) a tavasz kezdetén. A nők és a gyerekek összegyűltek és ünnepet szenteltek a madaraknak, hogy biztosítsák a jó szerencsét a gyermeknemzésben, egyáltalán az életben (Gavrilina 1985, 221). Más kopousekeken (és madár-alakú felvarrókon) sematikus ábrázolásban vízimadarak és kakasok ismerhetők fel Kriger szerint. A kakasábrázolás ismeretes oguz temetkezésből származó vereteken is (Verhnego Balykleja), Karasu temetőjének 8. kurgánjának töltésében pedig kacsacsontokat regisztráltak (Kriger 1993, 140).

Már Fedorov-Davydov megállapította, hogy a kopousekek és a madarat mintázó felvarrók⁸⁵ (ezek Fedorov-Davydov tipológiai rendszerében a Д-II, Д-III és Д-IV⁸⁶ típusok) lokális ismertetőjegyei a dél-orosz steppe IX–XI. századi keleti részének, ahol kizárólagosan fordulnak elő. A tárgytypusok a sírokban rendszerint együtt bukkannak fel, földrajzilag zárt területen, ez a vidék pedig a szűkebben vett Volgántúl, valamint az Urál folyásvidéke volt, ettől nyugatabbra nem találhatóak meg.⁸⁷ Ebben az időben azonban még csak csekély számban volt ismert temetkezés hasonló leletanyaggal, így az akkori kutatás még nem tudott levonni megalapozott történeti következtetéseket a tárgycsoportokhoz kapcsolódóan.⁸⁸

A Kruglov-féle 1. csoportba sorolható sírok száma 2001-ig 56 volt. 55 temetkezésből származott és ide tartozott még 13 olyan tárgy is, amelynek előkerülési körülményeiről nem tudunk semmi biztosat, de az ismert sírok tárgyi anyaga alapján ebbe a körbe sorolhatóak. Az 1. csoport hagyatékának korát a Lapasz falu melletti kurgánokból származó, a tárgyak mellett talált 5 db, ékítménynek átalakított, 954/5 és 958/9 közötti időkből való arab dirhem keltezte megbízhatóan a X. század közepére, második felére [9. kép].⁸⁹ Ebben az időszakban a Kaszpi északi előtere egészen fel az erdős steppe zónájáig az oguz törzsek kizárólagos hegemoniája alá tartozott.⁹⁰

V.1.2. Egyéb használati tárgyak és viseleti elemek

Az oguz temetkezések 1. csoportjának „egyéb” tárgyi anyagát [10. kép] – ahogy fentebb hangsúlyoztuk – még nem vizsgálták behatóan. A legújabb kutatások is mindössze addig jutottak, hogy a sírokban mellékletként vagy viseleti elemként előforduló tárgyakat táblázatba szerkesztve listázta és megadta azok számát.⁹¹

⁸⁵ Ide tartozik, hogy bár kialakításánál fogva a meghatározás helyes, de ismertek pl. a madárszárnyas felvarrók függőként is (Uvak – vö. Kruglov 2003, 61, 3. kép).

⁸⁶ Gavrilina meghatározásában a Д-II típusú felvarró leginkább egy kiterjesztett szárnyú madárra emlékeztet (Gavrilina 1985, 220). A Д-III típusú felvarrók kontúrja ugyancsak repülő madarat formáz, de „szárnyain” 2 további madárfej van kialakítva egymással ellentétes irányba, továbbá alul 3 nagy hurok, bizonyára a további függőknek kiképezve (vagy felvarráshoz). A Д-IV típus gyakorlatilag a Д-III stilizáltabb formája. Vö. Fedorov-Davydov 1966, 66, 12. kép. Gavrilina ezeket a steppei ékítményeket kapcsolatba hozta a finnugor régiségek vízimadár ábrázolásaival, és nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy finnugor népek művészete volt az alapja a török nyelvű nomádok gazdagon díszített tárgyainak. Mindenesetre a felsorolt típusok annyira szoros kapcsolatban vannak egymással, hogy külön-külön történő vizsgálatuk Gavrilina szerint nem is lehetséges (Gavrilina 1985, 220–221).

⁸⁷ Vö. Fedorov-Davydov 1966, 141–142. A csepp-alakú csüngők és a madaras felvarrók tárgy együtteséhez sorolta még Kriger az ólom orsógombokat (Kriger 1993, 138).

⁸⁸ Kruglov 2001, 396. Lásd Fedorov-Davydov 1966, 67–68; a Д-II, III, IV típusú felvarrókból mindössze 5, 9, 2 példányt ismert a kutatás, a kopouskik két típusából 3 illetve 12 darabot.

⁸⁹ Vö. Kruglov 2003, 59, 1. kép.

⁹⁰ L. a dolgozat X. századi oguz szállásterületet meghatározó fejezetét.

⁹¹ Vö. Kruglov 2001, 433, 3. táblázat.

Kivételt talán egyedül azok az ólomtárgyak jelentenek, amelyek meghatározása nem egyöntetű. Kriger ezeket a nők és gyermekek sírjaiban talált darabokat orsógomboknak vélte.⁹² Leletanyagbeli jelentősége abban áll, hogy Kriger szerint ez a tárgy csak az oguz korszak temetkezéseiben bukkan fel,⁹³ ennél fogva akkor is lehet etnospecifikus jellege, ha ez alapvetően tárgyaknál nem jellemző. Vele ellentétben Kruglov a példányokat olyan ólomplombáknak határozta meg, amelyekkel valamilyen rakomány kötegelését rögzítették. Úgy tartja: „ez a kis tárgytípus jól tanúskodik az igen kiterjedt és jelentős áru- és cserekereskedelemtől ebben az időben”. Lehetséges analógiaként a XII. századi hispániai arab utazó, Abu Hámid al-Garnáti értesítését citálta, aki szerint az állatbőrök és prémek kötegei pénz-funkciót töltöttek be, amelyeknek kötegelése hasonló ólomplombákkal voltak lezárva, mint amilyenekkel a korabeli oguz sírokban is találkozhattunk, hiszen az oguzok a Kijevi Rusz és az arab világ között elfoglalt területükön komoly szerepet töltöttek be a távolsági kereskedelemben, mint az áruk közvetítői.⁹⁴ Bár Kruglov 15 példány lelőhelyét is felsorolja,⁹⁵ képet nem közöl, míg Kriger tablóján a tárgy oldalnézete világosan kúpos kialakítású orsógombra mutat⁹⁶ – amelynek jelenléte nő vagy (lány)gyermek sírjában szokásosnak ítélnél (szemben egy rakományplombának meghatározott tárggyal).

A női sírokban bukkannak fel a hétköznapi élet nők által végzett teendőnek eszközei, mint pl. az ollók; ide tartoznak a vasból készült és birkanyírásra használt példányok (lemezrugós ollók), de a szabáshoz való egyszerű, csuklós szerkezetű ollók is.⁹⁷ A női munkaeszközökhöz tartoznak még az árák és a csont (orsó nélküli) guzsalyok,⁹⁸ illetve a női pipere-holmik (körömtisztító, csipesz, szűrő, olykor fogpiszkáló, karikára vagy vékony láncocskára felfűzve) közé sorolhatjuk a fülkanalak kapcsán felsorolt eszközökön túl a fésűket és a bronz tükröket is.⁹⁹

⁹² Kriger 1993, 138.

⁹³ Kriger 1993, 139.

⁹⁴ Kruglov – Maryksin 2012, 411. Abu-Hámid azt is megjegyzi, hogy útban a kazárok országa felé elérte Szakszint a Volga partján, ahol „egymás között a kereskedésnél (ellenérték gyanánt) a fehér ólmot használják” (Bolsakov – Mongajt 1985, 40). Egyébként elbeszélésében valóban szóba kerülnek a prémek, mint árucserénél az ellenérték, így pl. a cobolyprém (Uott, 48), de fizetőeszközként a szlávok országa kapcsán említi, ahol „az árucserét a régi szürkemókus prémekkel bonyolítják le, amelyeken már nincs szőr” (Bolsakov – Mongajt 1985, 52).

⁹⁵ Vö. Kruglov 2001, 433, 3. táblázat.

⁹⁶ Vö. Kriger 1993, 143, 1/5. kép.

⁹⁷ Kruglov – Maryksin 2012, 411. Utóbbihoz lásd pl. a kolobovkai oguz kurgánból származó darabot (Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005, 252, 3/15. kép – Régebben a tárgytípust jellemzően besenyő tárgynak tartották (Pálóczi Horváth 1989, 19). Az elgondolás valószínűleg a sarkeli nomád temető – besenyő csoportba tartozó – 37. és 47. sírjaiból származó 2 ollóra lett alapozva. Vö. Pletneva 1990, 68, 21. kép és 19, 5. kép; 72, 25. kép.

⁹⁸ Mindkét munkaeszközt csak Kruglov 2001, 433, 3. táblázatában találtam utalást. Kruglov 3 árat és 4 orsó nélküli, csontból készült rokkát gyűjtött fel.

⁹⁹ Vö. Kruglov 2001, 433, 3. táblázat. Fésűből 4, tükrökből 12 példányt sorol fel Kruglov.

Valamivel többet tudunk az oguz sírokhoz köthető ékszerekről. Fülbevalókat mind a nők, mind a férfiak sírjaiban megfigyeltek.¹⁰⁰ Kriger az oguz kronológiai periódusba – Fedorov-Davydov osztályozása alapján – a következő fülbevaló típusokat sorolta: I, X, XII.¹⁰¹ A fülbevalók egy másik típusához tartozott az a példány, amelyet egy oguz harcos sírjában találtak – tehát férfi ékítménye volt. A gyenge megtartású ékszert a koponya jobb oldalán, annak alsó részénél találták, az aranyhuzalt ovális alakúra hajlították, aminek alsó részére egy üreges, gömb-alakú üveggyöngyöt húztak fel.¹⁰² A Volga-Urál vidéki oguz halomsírokból ismeretesekek gyöngysorok, karkötők és köves gyűrűk is.¹⁰³

A viselet részeként értékelhetjük a lábbeli (közelebbről csizma) díszítésére szolgáló, bronzból vagy ezüstből készített vereteket.¹⁰⁴ Nem teljesen világos ugyanakkor az ugyancsak oguz sírokra jellemző, csörgőként bemutatott tárgyak meghatározása. A tárgyat két félgömbösen kialakított fémlemezke összeforrasztásával állították elő, felső részükön fülecskével ellátva; alsó felük jellemzően gerezdelt. A példányokat nők sírjaiban regisztrálták, gyermekek temetkezéseiben találtakról a publikálók nem tesznek említést. Így viszont a tárgy csörgőnek titulálása kissé életszerűtlen. Az apró darabok (a gömböcskék metszetének átmérője 1 cm körüli) inkább tűnnek fülesgomboknak,¹⁰⁵ Ivanov pedig csörgős függőknek határozta meg ezeket a tárgyakat.¹⁰⁶ Mindenesetre azt hangsúlyozni kell, hogy Pletneva szerint egyszerre „csörgők”, kopousekek és bronz (madaras) felvarrók alapvetően csak a Volgántúlról ismertek, amely tárgy együttes később a sarkeli nomád temetőbe is eljutott.¹⁰⁷

Ami az Urál és a Volga közti terület edényleleteit illeti, néhány típus csak a steppe ezen régiójára jellemző az oguz korszakban, nyugatabbra nem fordulnak elő, tehát eredetük is itt kereshető. A példányok Fedorov-Davydov tipológiai rendszerében az A-I (kancsó), valamint a Б-I – Б-III (fazekak) típusokat képviselik.¹⁰⁸ Mivel temetkezések tárgyi anyagáról van szó, jelenlétük összefüggésbe hozható az ételmelléklet adásának szokásával, ami ugyan nem jellemző, de kimutatható az oguz sírokban is. Az edények nem direkt sírkerámiák, hanem a hétköznapi életben használt főző- és tárolóedényeknek tűnnek.¹⁰⁹

¹⁰⁰ Kriger 1993, 139. Vö. 1/4. kép. Mint minden ékszert, a fülbevalókat is az 1. csoport tárgyi anyagánál adom annak ellenére is, hogy az ékszertípus férfisírból is adatolható.

¹⁰¹ Vö. Kriger 1993, 140.

¹⁰² Vö. Kruglov – Maryksin 2012, 415, 416, 4/13. kép

¹⁰³ Ivanov 2006, 455. Kruglov karkötőből 6, köves gyűrűkből és gyöngysorból 12–12 példányról tud (Kruglov 2001, 433, 3. táblázat).

¹⁰⁴ Ivanov 2006, 455; Kruglov – Maryksin 2012, 411.

¹⁰⁵ A két tárgytypus elég hasonló formát mutat, l. Fedorov-Davydov 1966, 66, 12. kép, 2–3.

¹⁰⁶ Ivanov 2006,

¹⁰⁷ Pletneva 1981, 217.

¹⁰⁸ Fedorov-Davydov 1966, 142.

¹⁰⁹ Rajzaikat l. Fedorov-Davydov 1966, 88, 15. kép.

Kruglov az oguz temetkezések 1. csoportjának sírjaiban talált tárgyak között még megemlítette a táskákat (tarsolyok?) (6 példány) és a kulcsokat (2 darab).¹¹⁰ Utóbbiról képeket nem mellékel, de a bőrtáskák ezüst és bronzvereteit bemutatja.¹¹¹

V.2. A 2. temetkezési csoport tárgyi anyaga

V.2.1. Lószerszámok és lószerszámdíszek

Az 1. csoportbeli temetkezések jelentékeny részét kísérték lószerszámmal tartozó tárgyak is (kengyelek, zablák, nyergek, egyes esetekben kantárveret garnitúrák, gyakran különféle díszítésekkel és specifikus formavilággal [11. kép]), ám ezen tárgyak a 2. csoport temetkezéseiben előforduló darabok analógiáinak bizonyultak.¹¹² Így pl. komplex férfi és női temetkezésekből származnak a lószerszámok valamint az azokat díszítő veretek és egyéb ékítmények Kolobovka, Starica 30/4 és Nikolskovo-V 1/4 lelőhelyekről is.¹¹³

Kruger eredményei szerint az oguz korszakban, azaz a X. század kezdete és a XI. század első fele közötti időben, terjedtek el a Fedorov-Davydov rendszerében Б-II és Д-II típusnak nevezett kengyelek. Az А-I típusú kengyel már a korábbi történeti korokból is ismert volt, de az általa vizsgált anyagban folyamatosan előfordult, a Б-I típus pedig az oguz éra végén bukkant fel és a kipszak korban vált uralkodóvá. A kolobovkai tumulusból a Б-I típusú,¹¹⁴ külön füllel kiképzett, szűk, lefelé szélesedő alakú, ívelt talpalójú kengyel is adathozható – az oguz periódusban ez a kengyelfajta nem fordul elő.¹¹⁵ А Б-I és Б-III típusú zablák az ótörök korszak sajátjai, de folyamatosan használatban voltak az oguz korszakban is; a legelterjedtebb zabla az oguz temetkezések anyagában a Г-I típus, ami egyszerű karikás csikózabla volt,¹¹⁶ de ismert az oldalpálcás, csuklós szerkezetű zabla is [13–14. képek].¹¹⁷

A lónak olyan jelentősége volt, hogy a kantárt gyakran gazdagabban díszítették, mint a hétköznapi vagy akár a díszruhát, illetve öveket. Különösen díszített volt a homloklemez és a ló orra feletti díszlemez, a hátsó fején és nyakán lévő szíjázat pedig apró lemezveretekkel volt ékesítve. A szíjak találkozási pontjai nagyobb kör-, „Т”- vagy kereszt-alakú veretekkel voltak megerősítve.¹¹⁸ A kantár ilyen jellegű díszítményei egy közel 400 éven keresztül fejlődött

¹¹⁰ Vö. Kruglov 2001, 433, 3. táblázat.

¹¹¹ Vö. Kruglov 2001, 404, 5. kép. Sírban való helyzetéről nincs információ.

¹¹² Kruglov 2001, 401.

¹¹³ Vö. Kruglov 2001, 403.

¹¹⁴ Vö. Fedorov-Davydov 1966, 11.

¹¹⁵ Vö. Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005, 243; 246.

¹¹⁶ Kriger 1993, 139.

¹¹⁷ L. pl. a Čeninből származó, X. század második felére keltezett példányt (Kruglov 2001, 400, 3/11. kép).

¹¹⁸ Kruglov 2001, 404, 5. kép. A homlokon és az orr felett elhelyezkedő ékítmények rekonstrukciós rajzát l. Kruglov 2001, 406, 6. kép (Verhnij Balyklej és Čenin lelőhelyekről). Ismeretesek hasonló lószerszámdíszek Kolobovkáról is. A két kör alakú ezüstlemez széleit 8 bronzszegeccsel fogták össze, a lemezek között

ötvöstechnika eredménye. A Kaszpi északi térségében tömörülő, ehhez a fémművességi körhöz tartozó sírok kijelölik egy magas színvonalon dolgozó fémfeldolgozó központ területét is, ahol a berakásos díszítés fogásait is alkalmazták.¹¹⁹ A kantárszíjak bronzveretein többnyire növényi ornamentikával díszített kompozíciókat figyelhetünk meg, amelyekben gyakori motívum a három levélből álló csokor. Ez a növényi elemeket felvonultató díszítésmód általában geometrikus elemekkel egészült ki.¹²⁰ Az oguz tumulusokban (pl. Kolobovka) talált lószerszámok díszítéseihez hasonló kompozíciókat hordozó lószerszámdíszeket találtak a Fekete-tenger északi partvidékének nomád – besenyőnek meghatározott – sírjaiban is (pl. Gajevka,¹²¹ Gorožen, Novo-Kamenka, Sarajly-Kijata, Staro-Švedskogo). Ezek a temetkezések a XI. század első negyedére/felére keltezhetőek, így Kruglov szerint az oguzok anyagában is számolhatunk ezzel a datálással.¹²² A díszítés használatának ideje ettől függetlenül a X. század második feléből már adatolható (pl. a čenini szablya szerelékének kompozíciója).¹²³ Fontos azonban megjegyezni, hogy a díszítéseknek az oguzok leletanyagában önálló arculata van. „A Volgától keletre a bal parton (Bikovo, Kalinovka, Novonikolskoje), az Urál déli részén (Neženka) és az Aral-tótól északra (Čelkar) ismeretes hasonló típusú korabeli lószerszámvreteken a steppei művészet tisztább formában – egyszerű palmettás díszként, gyöngysor kereteléses motívummal, stb. – jelenik meg” [15. kép].¹²⁴

A nyergekről gyakorlatilag alig rendelkezünk adatokkal. Azt biztosan tudjuk, hogy néhány oguz temetkezésben találtak nyeret, amelyeknek a nyeregkápát borító rátétjei maradtak meg [12. kép].¹²⁵ Más esetekben is gondolhatunk nyereg egykori jelenlétére, pl. amikor a kengyelek a lólábcsonatok között, a ló háta helye táján találhatóak. Ilyen esetekben okkal feltételezhető, hogy a nyeret a ló hátára helyezték.¹²⁶ Kápaveretek hiányában a szerves anyagokból összeállított nyergeknek nem marad értékelhető nyoma a sírokban.

szövetmaradványokat figyeltek meg. A kompozíció közepén keresztalakba rendezett díszítés foglalt helyet, a kantárrózsa széle és centruma közötti teret növényi ornamentikával töltötték ki (Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005, 243; 252, 3/16–17. kép). A lemezek sírban való helyzetéhez vö. Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005, 251, 2. kép.

¹¹⁹ Kruglov – Maryksin 2012, 411; 425.

¹²⁰ Kriger 1993, 140.

¹²¹ A voronyezsi körzetben 1904-ben napvilágra került gajevkai nomád férfisírt II. Baszileosz bizánci császár (976–1025) és Konsztantinosz trónörökös – a későbbi VIII. Konsztantinosz császár (1025–1028) – arany pénze keltezi a XI. század első felére. A lószerszámdíszként meghatározott veretek központi díszítménye a homlokon és a szügyelön elhelyezett nagy, levél alakú csörgős veret volt (Pálóczi Horváth 1989, 20).

¹²² Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005, 246.

¹²³ Vö. Kruglov 2001, 402, 4. kép.

¹²⁴ Pálóczi Horváth 1989, 20–21.

¹²⁵ L. Kruglov 2001, 407, 7/3 (Nikol'skoe-V); 410, 9/5 (Uvak); 412, 10/6 (Novonikol'skoe-I); 418, 13/13 (Y-85, Barun); 422, 15/7 (Bolgarka) képek.

¹²⁶ Bálint 1969, 110.

V.2.2. Fegyverek

Az oguzokhoz köthető férfisírok gyakori mellékletét adják a fegyverek: a markolatnál felragasztott szarulemezekkel megerősített rövid íjak, vas vázzal merevített tegezok, vas nyílhegyek, szablyák, ritkábban lándzsák maradványai.¹²⁷ A korszakban a védőfegyverzet elemei (sisak, sodronying) még ismeretlenek, ahogy az íjtartó tegezok nyomai is.

V.2.2.1. Íjak, nyilak, tegezok

Az oguz halomsírokban általánosnak mondható mellékletek a nyílhegyek; az íjak és tegezok maradványai valamivel ritkábbak. A szerves anyagból készített összetett íjakból mindössze a markolatot borító csontlemezek maradnak az utókorra. Úgy tűnik, hogy a reflexíjak azon csoportjába tartozó típust használták az oguz harcosok, amelyek szarvait nem merevítették csontlemezek, ugyanis rendszeren csak a markolat csontlemezeit találják a sírokban. A másik lehetőség, hogy az íj szarvait falapokkal merevítették, ezért nem sikerült eddig nyomaikra bukkanni.¹²⁸ A kolobovkai íj markolatlemezei kb. 15x3 cm méretűek voltak, belső oldaluk irdalt, ami a felragasztásukat könnyítette meg. A csontlemezekon számos sérülés és kopás figyelhető meg, tulajdonosa hosszú éveken keresztül használhatta a fegyvert. A sírban a bal medencelapátra hajló bal alkarnál figyelték meg.¹²⁹

Tegez vaspálcából kialakított vázát találták pl. a čenini és a kolobovkai [16. kép] oguz temetkezésekben (utóbbit a váz baloldalán, a combcsonton figyelték meg). A megmaradt vasalások hasonló konstrukciót képviselnek, mint a honfoglalás kori magyar tegezok, legalábbis ami a merevítés szerkezetét illeti. A dokumentált vaspálcákon hurkos kialakítást regisztráltak, ami a tegez felfüggesztését tette lehetővé.¹³⁰ A szerkezetből következik, hogy az oguzok által használt tegezt is valószínűleg bőrből készíthették, tárazása pedig oldalt történhetett egy, a hossz tengellyel párhuzamos hasítékon keresztül, amelyet utána összefűztek.¹³¹

¹²⁷ A lándzsák ritkán vannak képviselve az oguz sírokban, ami elsősorban a harcmodorral magyarázható. Mindenesetre a kalinovskiji halomsírban regisztráltak lándzsahegyet. Vö. Kruglov 2001, 427, 18/14. kép.

¹²⁸ Már Cs. Sebestyén Károly rámutatott a honfoglalás kori, tehát időben párhuzamos, magyar íjak kapcsán, hogy „nem mindig fordul elő a teljes szerelvény... Van eset, hogy csak a középső lemezek vagy azok töredékei kerülnek ki a sírból. (...) Voltak íjak teljes csontlemez felszereléssel... és voltak olyanok, amelyekben csupán a középső két lemez volt meg. Sőt nagyon valószínű, hogy csak a díszesebb kivitelű íjakon volt meg mind a hat csontlemez, s ezek mellett (talán a többség) voltak olyan íjak is, amelyeken a hosszú lemezek fából készültek” (Cs. Sebestyén 1933, 16).

¹²⁹ Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005, 244. Ugyancsak a markolathoz tartozó csontlapokat figyelték meg a čenini sírban. Vö. Kruglov 2001, 427, 18/9–10. A rajzról visszamért nagyságuk kb. 16,5 cm.

¹³⁰ Vö. Kruglov 2001, 400, 3/16–17. kép (Čenin); Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005, 253, 4/11. kép (Kolobovka).

¹³¹ Vö. Cs. Sebestyén 1933, 57–58; Révész 1985, 41.

Az ótörök időszakból átöröklődött az oguz korba a háromoldalúra kovácsolt nyílhegyek használata, de a legáltalánosabban használt fajták a lapított B-I, B-III, B-V típusok voltak, valamint a lekerekített formájú Γ -II. A B-III és B-V formák folyamatosan léteztek a mongol kor előtti kun korszakban is [17. kép].¹³² Fedorov-Davydov rendszerében a B-II típusba tartozónak értékelte Kruglov és Maryksin a sor-ajdyni nyílhegyeket.¹³³ Azonban a darabok nem teljesen azonos típusokat képviselnek. Medvedev részletesebb elemzésében a nyílhegyek a 34, 40 és 44. típusba sorolhatóak; ezek használata a VIII–X, a X–XIV, valamint a IX–XI. századra tehető.¹³⁴ A sírban a koponya jobb oldalánál került elő a 4 példány. Ennek okán a szerzők – bár nem találták nyomát – ide helyezték a tegezt. A példányok között volt A) lapos, szimmetrikus rombusz alakú, alsó része kiszélesedő, a nyéltüske felett nincs nyaka. B) ívelt oldalú, rombikus formát mutató darab, alsó része kiszélesedő, nyakkal kiképzett. C) aszimmetrikus, levél-alakú rombikus forma, alsó része kiszélesedik, nyakkiképzése nincs. D) szimmetrikus, levél alakú, ovális formát mutató példány, ugyancsak nyak nélkül.¹³⁵

A kolobovkai nyílhegyek a tegez szájánál, a bal könyökhajlatnál, illetve attól balra, kb. 30 cm-re és a jobb combcsont mellett (illetve a harcos jobb lábszárcsontja mellett fekvő gyermek koponyája felett) helyezkedtek el. Medvedev osztályozásában a példányok a 44/1, 84/2 és a 91. típusba sorolták a szerzők, használatuk időszaka a IX–XI és a X–XIV. század közé tehető.¹³⁶ A darabok lapított, levél alakú, rombikus formát, rövid fejű, gúla alakú páncéltörő típust és levél alakú, négyoldalúra kovácsolt páncéltörő típust képviselnek.¹³⁷

V.2.2.2. Szablyák

Az oguz harcosok sírjában már több alkalommal bontottak ki vasból kovácsolt szablyákat. Ezek a vágófegyverek kizárólag az oguz temetkezések 2. csoportjánál voltak megtalálhatóak, nők sírjaiban nem fordultak elő.¹³⁸ Egyes kutatók a szablyákat társadalmi rangjelzőként értékelték. Az Alsó-Volga vidékén és Nyugat-Kazahsztán területén Kruglov 23 temetkezésről tudott, ahol jobb-rosszabb állapotban, de szablyát találtak. Ez a szám nem kevés, de jócskán elmarad az íjcsontokat és nyílhegyeket tartalmazó temetkezések számától.

¹³² Kriger 1993, 139.

¹³³ Vö. Fedorov-Davydov 1966, 27.

¹³⁴ Vö. Medvedev 1966, 63–65, 67.

¹³⁵ Kruglov – Maryksin 2012, 415, 425; 414, 3/2–5. kép.

¹³⁶ Vö. Medvedev 1966, 67, 82–83. Nem világos a páncéltörőknek meghatározott nyílhegyek tipologizálása; ebben a korban ilyenekkel még nem találkozunk a nomád sírokban. Használatuk a XII–XIII. századra jellemzőek, ami a temetkezés kora miatt kizárható. A 84/1. típust viszont a X. és a XI. század eleje közötti időben alkalmazták. Vö. Medvedev 1966, 81.

¹³⁷ Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005, 244; 251, 2. kép.

¹³⁸ Kruglov – Maryksin 2012, 421.

Érdekes viszont, hogy a Dnyeszter és Don közé eső területeken ugyanebben a korszakban mindössze hat szablyáról tud a kutatás.¹³⁹

A szablyák markolatát, keresztvasát vagy hüvelyét bronz és ezüstlemezekkel borították egykori készítői. Az applikációkat növényi ornamentikával díszítették, a kivésott motívumokat pedig niellósan díszítették. A díszítmények háttérét rendszerint egymásba fonódó vonalak adták. A növényi ornamentika egységes kompozícióba rendeződött, amelyet szimmetrikus három- és négyszirmú rozetták, szalagcsokrok képviseltek. Az ornamentikus elemek közötti szabad teret aranyozták.¹⁴⁰ Kruglov és Maryksin szerint a sor-ajdyni szablya [18. kép] hüvelyének az ezüst lemezrátét díszítése a fegyvert a X. század második fele és a XI. század eleje közé keltezi. Ehhez hasonló szablyákat már találtak a Volgántúlon oguz sírokban.¹⁴¹ Mivel a sor-ajdyni szablya analóg a čeninivel, ezek díszítéstechnikája pedig párhuzamos a kolobovkai lószerszámdíszekkel, amelyeket a X. század második fele és a XI. század első fele közé lehet keltezni,¹⁴² ez kijelöli a tárgyak használatának idejét, ami az oguz hegemonia zenitje a nyugat-kazahsztáni térségben.

V.2.3. Övek

Az oguzokhoz köthető temetkezésekben (mind női, mind férfisírokban) gyakoriak az övek,¹⁴³ amelyek díszítését nemesfémekből vagy bronzból kialakított veretek és szíjvégek alkották.¹⁴⁴ Egyes sírokban két öv is található: ez lehet egy díszes és egy hétköznapi, egyszerű kivitelű kombinációban,¹⁴⁵ de ismeretes két darab veretes övvel eltemetett oguz harcos sírja is.¹⁴⁶ Az övek régebben egyfajta „zsebként” is funkcionáltak, amelyre különféle tárgyakat aggattak fel, mint kés, tűzkő, fegyverek, tarsoly, stb. Az öv azonban legfőképpen a viselője vagyoni és társadalmi helyzetét fejezte ki, amelyet a derékszíjra erősített veretek anyaga és mennyisége szimbolizált.¹⁴⁷ Az övek veretein növényi ornamentikával díszített kompozíciókat figyelhetünk meg, amelyekhez gyakran használták a három levéllel megkomponált csokrot.¹⁴⁸

¹³⁹ Kruglov – Maryksin 2012, 422; 424.

¹⁴⁰ Kruglov – Maryksin 2012, 411. Lásd a čenini (Kruglov 2001, 402, 4. kép) és a sor-ajdyni szablyát (Kruglov – Maryksin 2012, 414, 3/1. kép; 417, 5. kép).

¹⁴¹ Így pl. Pjatnadcatogo, Čenin és Majak Oktjabrja lelőhelyeken (Kruglov – Maryksin 2012, 421).

¹⁴² Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005, 246–247.

¹⁴³ Kriger 1993, 139.

¹⁴⁴ L. a sor-ajdyni oguz sír pompás övgarnitúráját. A csatokról, veretekről és szíjvégekről részletes leírást ad Kruglov – Maryksin 2012, 415–418.

¹⁴⁵ Bár a szerzők nem említik, de valószínűleg ez utóbbi egyszerű, díszítetlen bőrv lehetett, amelyre csak a csat és esetleg a szíj anyagának maradványai utalhattak.

¹⁴⁶ A már említett Sor-Ajdyn lelőhelyen 2 csatot és 46 veretet szedtek fel a feltárók (Kruglov – Maryksin 2012, 415–418).

¹⁴⁷ Kruglov – Maryksin 2012, 411.

¹⁴⁸ L. pl. a čenini sír övvereteit (Kruglov 2001, 404, 5/9–12. képek).

A növényi elemeket felvonultató díszítésmód, ahogy a kantárok esetében, itt is leggyakrabban geometrikus elemekkel egészül ki [20. kép].¹⁴⁹ Ugyanez igaz a szívvégek díszítésére is. Ezek mellett a sor-ajdyni garnitúrában feltűnnek a szív alakú, a középén áttört, ívelt, és csúcsban összefutó négyszögletes, valamint a négyszirmú vagy keresztalakú, középén félgömbös kiképzésű, niellós díszítésű veretek is [19. kép].¹⁵⁰

Állatok ábrázolása ritka az oguz övvereteken. A ragadozó állatok közül ismeretes az oroszlán és a farkas (kutya?) a balyklejai temető 5. kurgánjából, valamint a madárábrázolás ugyancsak Balyklejából.¹⁵¹ Unikális a sor-ajdyni oguz harcászó sírjának tevét mintázó aranyozott verete.¹⁵² Az emberábrázolás ugyancsak ritka az övvereteken, az eddig publikált anyagban két helyről sikerült dokumentálni oguz temetkezés leletanyagában. Az egyik, emberfejet mintázó övveret a Santas-hegynél lévő, megsemmisített temetkezésből származott. A készítményen az arc egy kucsmát viselő, europid vonásokat mutató férfi ábrázolása.¹⁵³ A másik ábrázolás a nyugat-kazahsztáni Sor-Ajdyn lelőhelyről származó férfisír egyik csatján található, amelyen leegyszerűsítve látható egy emberfej, valamint annak kitárt karjai.¹⁵⁴

VI. Összefoglalás helyett

Dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy áttekintsem a Kaszpi-tenger északi térségében feltárt, a X–XI. századi oguz elithez köthető kurgántemetkezések jellegzetességeit és régészeti emléktárhelyét. Munkám választott tárgya annak reményében fogalmazódott meg, hogy ennek létrejötte után egyrészt lehetségessé váljanak a temetkezési sajátosságok, de elsősorban a jóval felületesebben megalkotott tárgytípológia és az időrend kidolgozásához kapcsolódó további vizsgálatok, továbbá hogy megteremtse az alapot a késő nomád műveltségi körön belül az összehasonlító elemzésekhez. Ez annál is fontosabb lenne, mert az oguz emlékek kutatása nélkül érdemben nem vizsgálhatóak sem a fekete süvegesek, sem a sarkeli nomád temető emlékei, de nem kevés adalékkal járulhatnak hozzá a besenyők és a kipcsak-kunok temetkezéseinek (valamint a térség oguz éráját megelőző korok lakossága múltjának) kutatásához is – főleg ami a régészeti értékelhető jelenségek átfedéseit illeti a késő nomád körhöz tartozó népek temetkezési szokásai és tárgyi anyaga között.

A feldolgozást indokolta továbbá az a momentum is, hogy a magyar nyelvű szakirodalomban teljesen periférikus az oguz történelem és régészet kutatása (pedig a késő

¹⁴⁹ Kriger 1993, 140. Vö. Kruglov – Maryksin 2012, 423, 11. kép.

¹⁵⁰ Kruglov – Maryksin 2012, 419–422, 6–8, 10. kép.

¹⁵¹ Kriger 1993, 140.

¹⁵² Kruglov – Maryksin 2012, 418; 416, 4/9. kép; 425, 15. kép.

¹⁵³ Kriger 1993, 140.

¹⁵⁴ Kruglov – Maryksin 2012, 415; 424, 13. kép.

nomádok múltjának ismerete nem teljes az oguzok története nélkül). Ennek okát abban kereshetjük, hogy a középkori oguz történelem súlypontja a mai Kazahsztán területén játszódtott, és a magyar–oguz kapcsolatok csupán érintőlegesek voltak a XI. század második felében az oguz vándorlás utolsó szakaszában. Így a téma a hazai kutatás érdeklődésére különösebben nem számíthatott, szemben a magyar földön megtelepedett besenyők és kipcak-kunok múltjával, amely népek történetének és műveltségének keleti hátterét mindig élénk figyelem kísérte. További akadályt jelentett, s jelent ma is még, hogy a felhasználható szakirodalom szinte hozzáférhetetlen hazánkban, és gyakorlatilag kizárólag oroszul olvasható. Magyar nyelven tehát a téma teljesen feldolgozatlan, jelen írásom az első kísérlet az alapok lerakására. Reményeim szerint dolgozatom törlesztett valamit a hazai stepperégészeti régóta görgetett adósságából.

VII. Felhasznált irodalom

- Atavin 1984: A. G. Atavin: Nekotorye osobennosti zahoronenij čučel konej v kočevničeskikh pogrebenijah X–XIV vv. *Sovetskaja Arheologija* 1984/1, 134–143.
- Bálint 1969: Bálint Cs.: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. *MFME* 1969/1, 107–114.
- Bolsakov – Mongajt 1985: *Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában (1131–1153)*. Közzétette: O. G. Bolsakov – A. L. Mongajt. Budapest.
- Cahen 2001: Cl. Cahen: Ghuzz. In: *Encyclopaedia of Islam* XI, 1106–1110.
- Cs. Sebestyén 1933: Cs. Sebestyén K.: *A magyarok íjja és nyila*. A szegedi Városi Múzeum kiadványai. Szerk. Móra Ferenc. Szeged.
- DAI: *De Administrando Imperio – A Birodalom Kormányzásáról*. Ford. Moravcsik Gy. Budapest, 2003².
- Erdélyi 1997: Erdélyi I.: *A Bajkáltól a Balatonig. Régészeti adatok a töröknyelvű népek történetéhez*. Budapest.
- Fedorov-Davydov 1966: G. A. Fedorov-Davydov: *Kočevniki Vostočnoj Evropy pod vlast'u zolotoordynskih hanov: arheologičeskie pamatniki*. Moskva.
- Garustovič – Ivanov 2001: G. N. Garustovič – V. A. Ivanov: *Oguzy i pečenegi v evrazijskih stepjah*. Ufa.
- Gavrilina 1985: L. M. Gavrilina: Kočevničeskie ukrašenija X. v. *Sovetskaja Arheologija* 1985/3, 214–226.
- Golden 1990: P. B. Golden: The Peoples of the south Russian steppes. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Edited by Denise Sinor. Cambridge, 275–277.
- Horváth 2001: Horváth F.: *A csengelei kunok ura és népe*. Budapest, 2001.
- Ivanov 2006: V. Ivanov: Pečenegi, guzy i torki. In: *Istorija tatar s drevnejših vremen v semi tomah*. Tom II. *Volžskaja Bulgarija i Velikaja Step'*. Kazan', 452–458.
- Ivanov – Ivanova 2011: V. A. Ivanov – M. I. Ivanova: Geographical and Political Background of Medieval Nomads Settling in the Steppes of Eastern Europe. *Chronica* 11/2, 18–34.
- Kmoskó 2000: Kmoskó M.: *Mohamedán írók a steppe népeiről*. Földrajzi irodalom I/2. MŰK 13. Szerk. Zimonyi I. Budapest.
- Komar 2009: O. V. Komar: Shidni slov'jani ta kočoviki stepu. In: *Ukraina – Hronologija rozvitku*. Tom. 2. Gol. red. P. P. Toločko. Kiev, 450–493.
- Kruger 1993: V. Kruger: Oguzskie kurgany v mezhdureč'e Volgi i Emby. In: *Novoe v srednevekovoj arheologii Evrazii*. Red. V. B. Kovalevskaja. Samara, 137–144.

- Kruglov 2001: E. V. Kruglov: Pogrebal'nyj obrjad oguzov Severnogo Prikaspija 2-j pol. IX–1-j pol. XI. v. In: *Stepi Evropy v epohu srednevekov'ja*. Tom 2. Hazarskoe vremja. Doneck, 395–447.
- Kruglov 2003: E. V. Kruglov: Pečenegi i oguzy: Nekotorye problemy arheologičeskikh istočnikov. In: *Stepi Evropy v epohu srednevekov'ja*. Tom 3. Polovecko-zolotoordynskoe vremja. Doneck, 13–82.
- Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005: E. V. Kruglov – I. V. Sergackov – M. A. Balabanova: Novye pogrebenija oguzov u s. Kolobovka. In: *Nižnevolžskij Arheologičeskij Vestnik* 7, 242–256.
- Kruglov – Maryksin 2012: E. V. Kruglov – D. V. Maryksin: Novoe pogrebenie oguzskogo Voina-Vsadnika iz rajona Ryn-Peskov Zapadnogo Kazahstana. In: *Stepi Evropy v epohu srednevekov'ja*. Tom 9. Hazarskoje vremja. Doneck, 409–428.
- Mavrodina 1983: R. M. Mavrodina: *Kievskaja Rus' i kočevniki (pečenegi, torki, polovcy)*. Leningrad.
- Medvedev 1966: A. F. Medvedev: *Ručnoe metatel'noe oružie. Luk i strely, samostrel (VIII–XIV vv)*. Moskva.
- Minorsky 1937: V. Minorsky: *Hudūd al-Ālam. The Regions of the World*. Translation by V. Minorsky. London.
- Pálóczi Horváth 1989: Pálóczi Horváth A.: *Besenyők, kunok, jászok*. Budapest.
- Pálóczi Horváth 1994: Pálóczi Horváth A.: *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*. Karcag.
- Pletneva 1958: S. A. Pletneva: Pečenegi, torki, polovci v južnorusskich stepjah. Tom. 1. *MIA* 62, 151–226.
- Pletneva 1960: S. A. Pletneva: Besenyők, torkok és polovecek a déloroszországi steppéken. 1. kötet. *Szovjet Régészet* XVI, 101–162.
- Pletneva 1981: S. A. Pletneva: Kočevniki vostočnoevropejskih stepej v X–XIII. vv. In: *Arheologija SSSR. Stepj Evrazii v epohu srednevekov'ja*. Red. S. A. Pletneva. Moskva, 213–222.
- Pletneva 1990: S. A. Pletneva: *Pečenegi i guzy na nižnem Donu (po materialam kočevničeskogo mogil'nika u Sarkela – Beloj Veži)*. Moskva.
- Révész 1985: Révész L.: Adatok a honfoglaláskori tegez szerkezetéhez. *Acta Antiqua et Archaeologica*. Supplementum V, 35–53.
- Simon 2007: Ibn Fadlán: *Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról*. Arab eredetiből fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Simon R. Budapest.

Tolsztovszov 1950: Sz. P. Tolsztovszov: *Az ősi Choreszm*. Budapest.

Vásáry 2003: Vásáry I.: *A régi Belső-Ázsia története*. MÓK 19. Szerk. Zimonyi I. Budapest.

Mellékletek jegyzéke

1. kép: A Kaszpi északi térségéből ismert, oguz sajátosságokat mutató temetkezések elterjedési térképe (Kruglov 2001, 396, 1. kép).
2. kép: A Lapasz falu mellett feltárt oguz kurgán leletanyaga (Kruglov 2003, 59. 1. kép). (Az összesítő térképen a 63–67 között jelzett helyen [65].)
3. kép: Oguz tumulusok kollektív temetkezései (Kruglov 2001, 407, 7. kép).
4. kép: Rituálisan feldúlt oguz temetkezések (Kruglov 2001, 416, 12. kép).
5. kép: Az 1. oguz temetkezési csoporthoz tartozó sírok és lovas temetkezések példái (Kruglov 2001, 410, 9. kép).
6. és 7. kép: A 2. oguz temetkezési csoporthoz tartozó sírok és lovas temetkezések mutatványai (Kruglov 2001, 412, 414, 10–11. kép).
8. kép: Csepp-alakú amulettek (kopouski: 1–5, 13), valamint madárszárnyas (Д-II típus: 6, 7, 11, 12) és madaras (Д-III típus: 15, 16, 18, 20 és Д-IV típus: 21) felvarrók (Kruglov 2001, 398, 2. kép). (Ezek mellett: 19, 22 – felvarrók, 8–10, 14, 17 – függők)
9. kép: A. G. Atavin I. típusú részleges lovas temetkezéseinek variánsai (Atavin 1984, 135). Az oguz halomsírokban az I/2, 4 típusvariánsok a jellemzők.
10. kép: Ékszerek, viseleti elemek és használati tárgyak válogatása az 1. oguz temetkezési csoport sírjaiból (Uspenka, Čelkar, Lapas, Elton-85, Bolgarka I lelőhelyekről): fejes gyűrűk, fülbevalók, gyöngyök, ollók (Kruglov 2003, 59; 66–67 [10/1]), fésű és fejes gyűrűk (Ivanov – Garustovič 2001, 134, 5/8. kép; 159, 30/17–21. kép [10/2]), gombok (Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005, 252, 3/1–3. kép [10/3]).
11. kép: Lószerszámveretek és díszítmények (táska- és övveretek társaságában) a Čeninből származó oguz anyagból (Kruglov 2001, 404, 5/1–7, 13, 21–22. kép).
12. Nyergek kápaveretei (19 – Bolgarka I, 20 – Nikol'skoe V) (Ivanov – Garustovič 2001, 157, 28. kép).
13. A sor-ajdyni oguz sír zablája és kengyele (Kruglov 2012, 414, 3. kép).
14. Oguz-kori kengyelek és zablák (Kriger 1993, 143, 1. kép).
15. kép: Oguz temetkezésekből származó lószerszámdíszek rekonstrukciós rajza (Kruglov 2001, 406, 6. kép; Ivanov 2006, 457).
16. kép: A kolobovkai tegez csont fedőlapja, vasalása és az íjcsontok (Kruglov – Sergackov – Balabanova 2005, 253–254 [16/1]), valamint oguz temetkezésekből származó nyílhegy típusok (Kriger 1993, 143, 1. kép [16/2]).

17. kép: Szablyák a čenini (Kruglov 2001, 402, 4. kép [17/1]) és a sor-ajdyni (Kruglov – Maryksin 2012, 417, 5. kép [17/2]) sírokból.

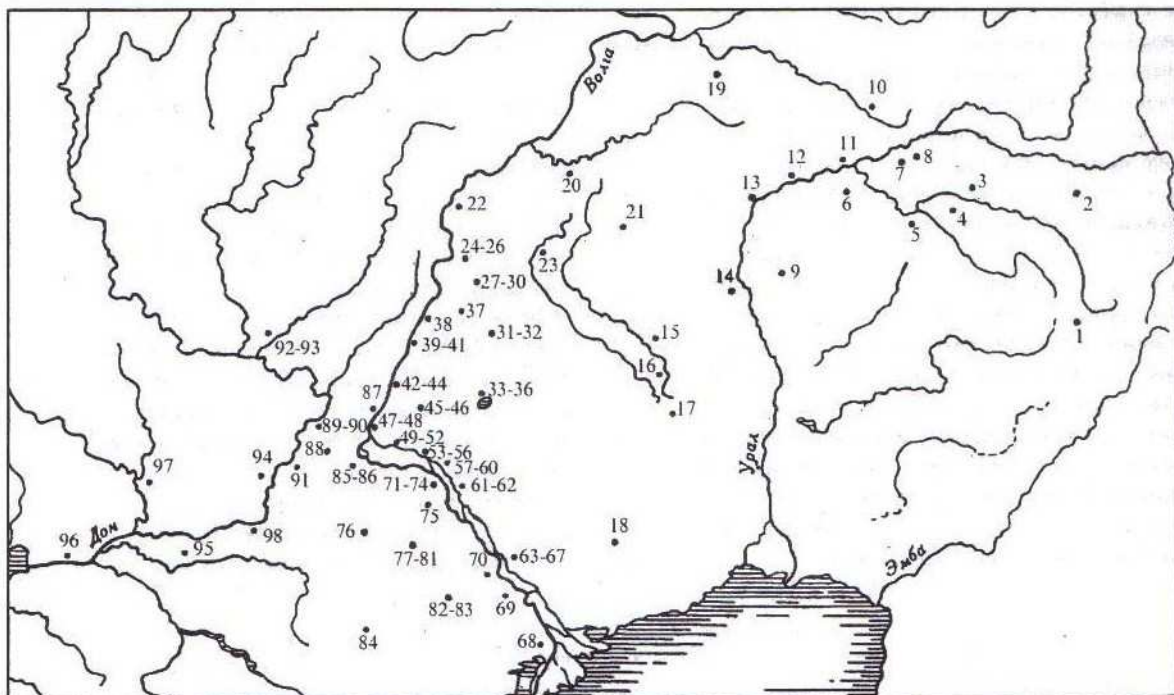
18. kép: Övgírnitúra és fülbevaló rajza a sor-ajdyni sírből (Kruglov – Maryksin 2012, 416, 4. kép).

19. kép: Oguz övgarnitúrák Ukrajnából (Komar 2009, 459).

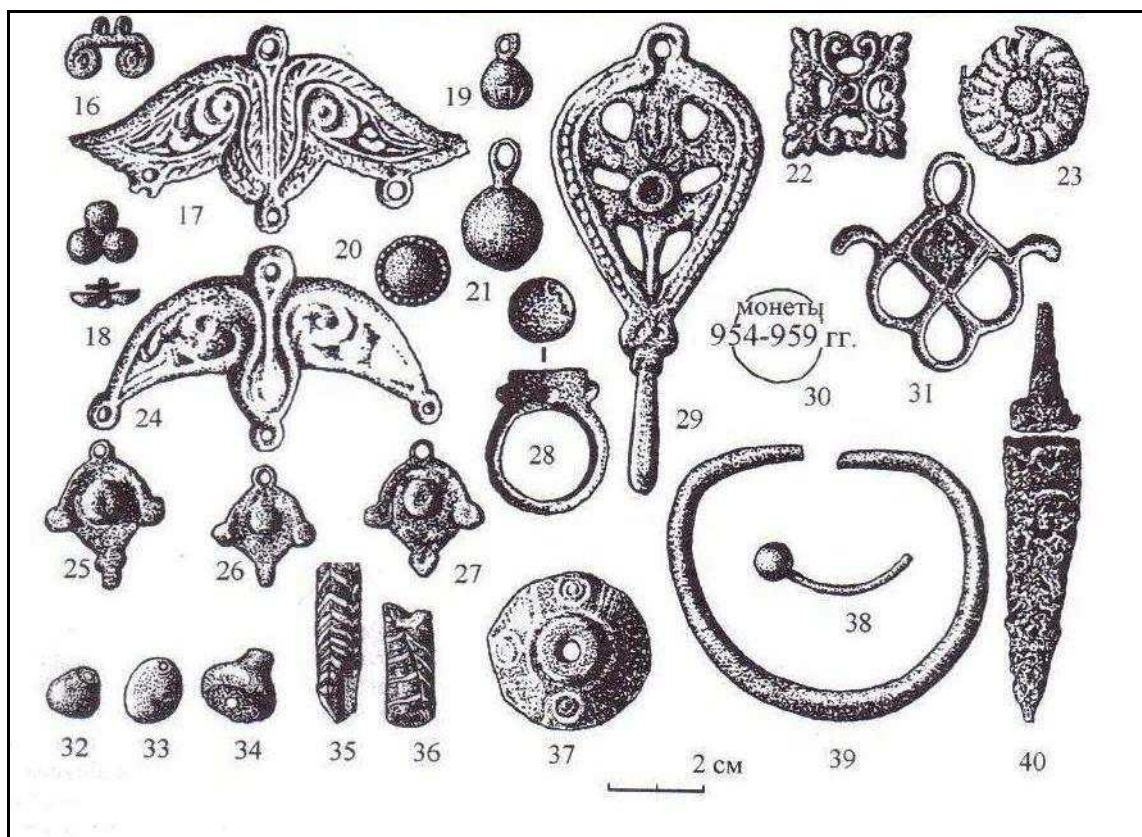
A Kaszpi-tenger északi térsége oguzokhoz köthető kurgántemetkezéseinek lelőhelyjegyzéke

1. Bolgarka; Atpa 2. Akbulak 3. Kumakskij; Uvak 4. Tamar Utkul' 5. Pokrovka 6. Žarsuat 7. Nežinskoe 8. Alebastrovo, Hanskaja mogila 9. Čelkar 10. Kolyčevo 11. Jaman 12. Rubežka 13. Ural'sk 14. Janajkino 15. Sary Ajdin; Karasu 16. Kos Oba 17. Kara Oba 18. Asat Baj 19. Vasil'evka; Kirovskij; Volčanskij 20. Grišankin 21. Svetloe Ozero 22. Suhaja Saratovka 23. Aleksaškino 24. Rovnoe 25. Fridenberg 26. Mirnoe 27. Novaja Kvasnikovka 28. Bljumenfel'd 29. Kano; Šul'c 30. Torgunskoe 31. Gromki 32. Komsomol'skij 33. Čenin 34. Krasnaja Derevnja 35. Ėl'ton 36. Priezernoe 37. Soljanka 38. Bykovo 39. Verhnij Balyklej 40. Stepana Razina 41. Novonikol'skoe 42. Rahinka 43. Verhnepogromnoe 44. Kalinovskij 45. Krasnyj Oktjabr' 46. Majak Oktjabrja 47. Volžskij 48. Kiljakovka 49. Srednjaja Ahtuba 50. Zajary 51. Zaplavnoe 52. Pjatnadcatyj poselok 53. Bahtijarovka 54. Leninsk 55. Maljaevka 56. Carev 57. Solodovka 58. Zubovka 59. Kolobovka 60. Žurov 61. Uspenka 62. Bataevka 63. Seroglazovo 64. Hoseutovo 65. Lapas 66. Dosang 67. 473-ja versta 68. Tinaki; Lbišče; Volžskij, Astrahan. obl. 69. Kosika; Petropavlovka 70. Nikol'skoe 71. Starica 72. Kapitanskij 73. Černojarskij 74. Baranovka, Astrahan. obl. 75. Krivaja Luka 76. Hanata 77. Kupcyn Tolga 78. Bol'soj Caryn 79. Djuker 80. Ėvdyk 81. U-85 (Barun) 82. Jaškul' 83. Cagan Usn 84. Ėlista 85. Zakanal'nyj 86. Himkombinat 87. Olen'e 88. Stepanevka; Novyj Rogačik 89. Il'evka 90. Vertjačij 91. Pervomajskij 92. Trjasinovskij 93. Bukanovskij; Nikol'evka 94. Aleškin 95. Jasyrev 96. Talovaja 97. Golovka 98. Sarkel. (Vö. 1. kép).

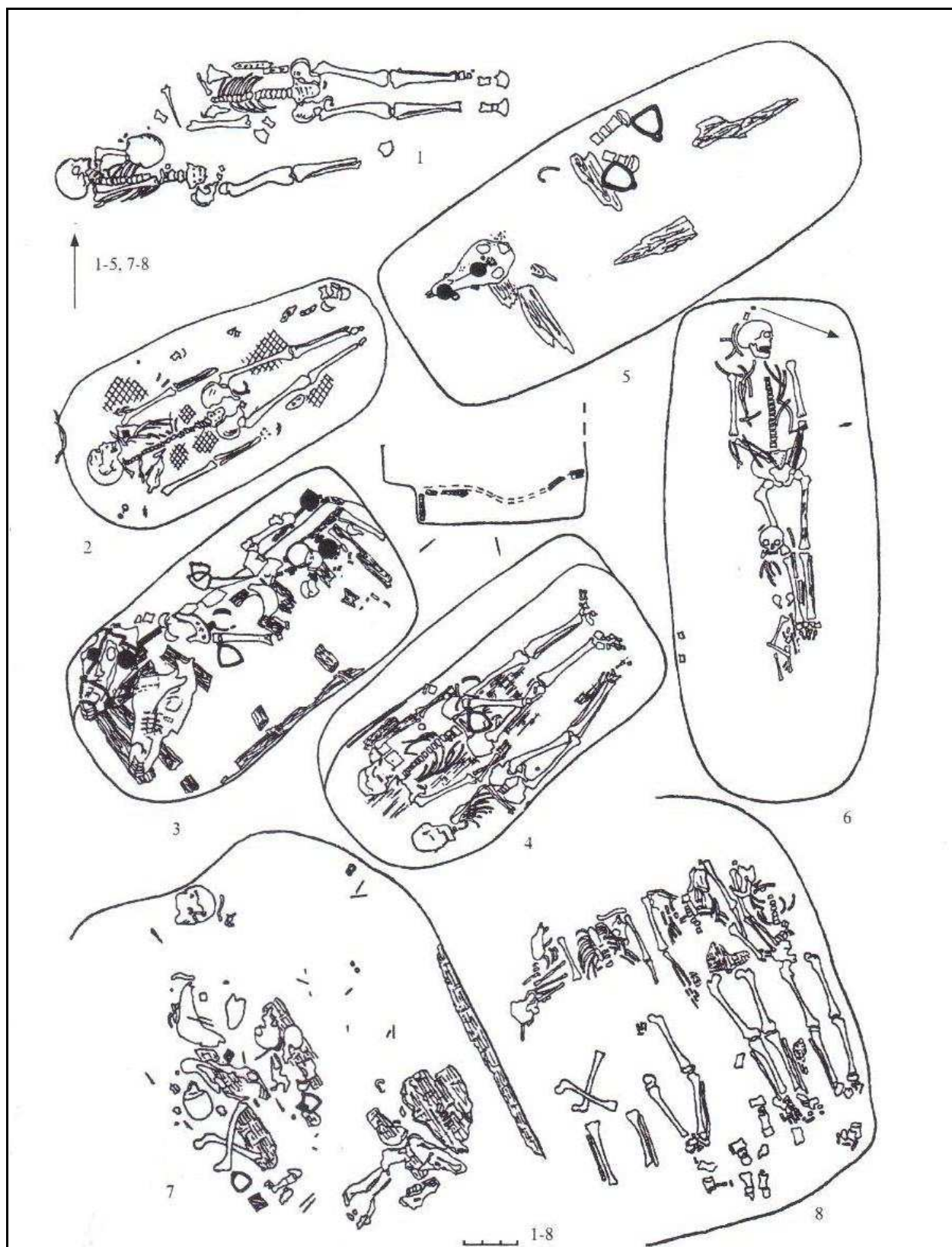
Nincs a térképen jelölve Sor-Ajdyn, amely Kara Oba [17] lelőhelytől ÉK-re fekszik néhány km-re.

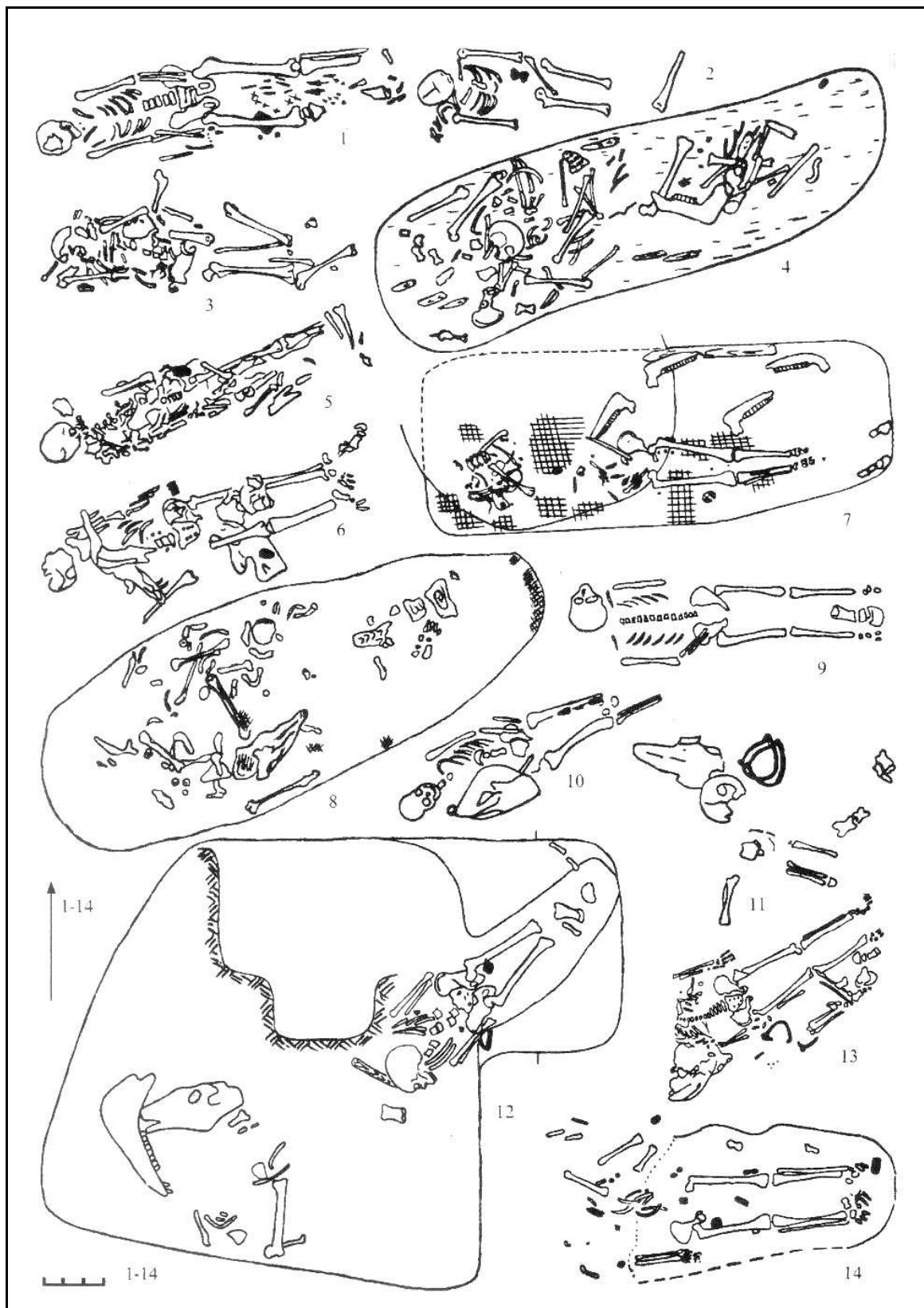
1. kép

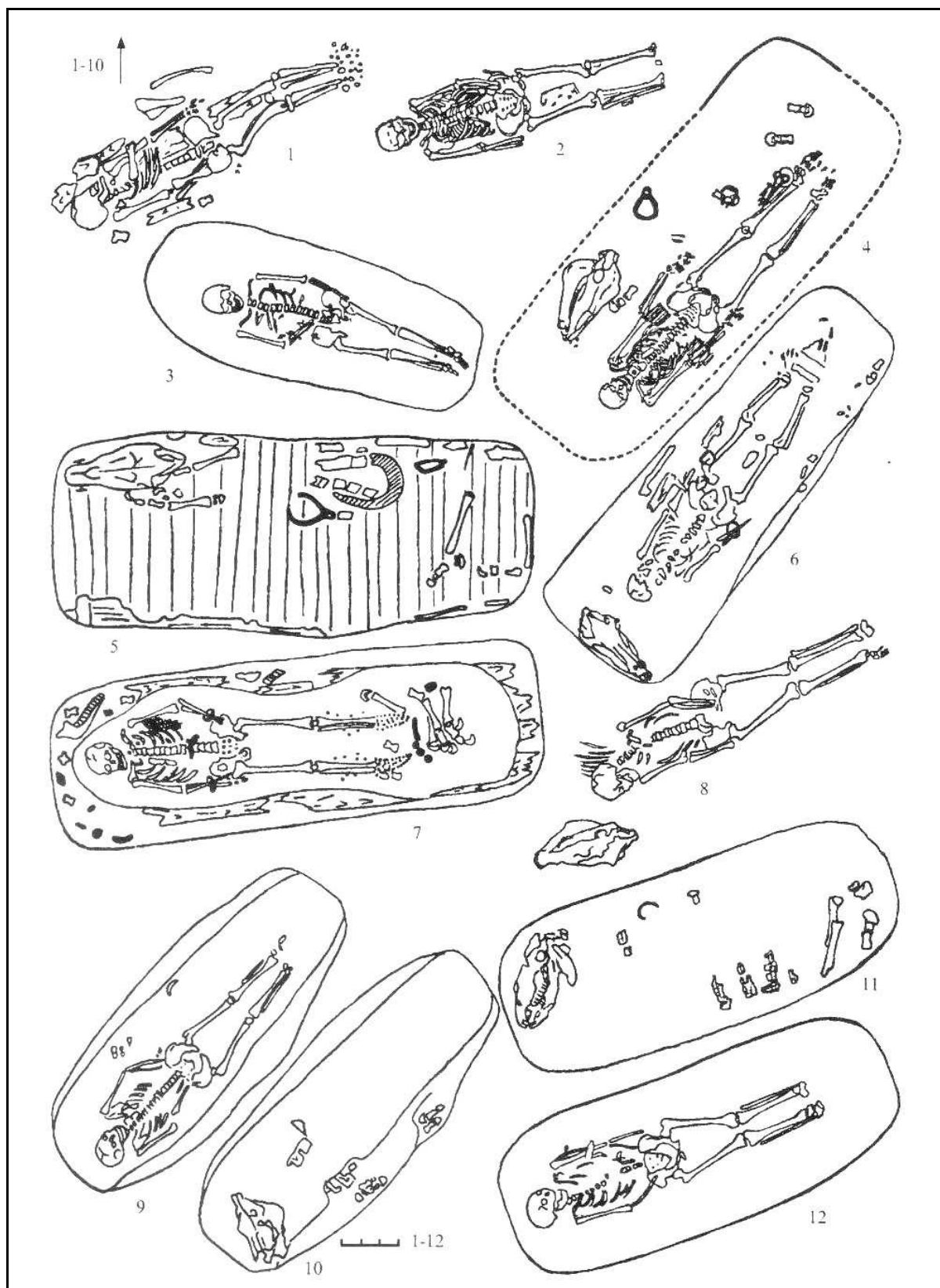
2. kép

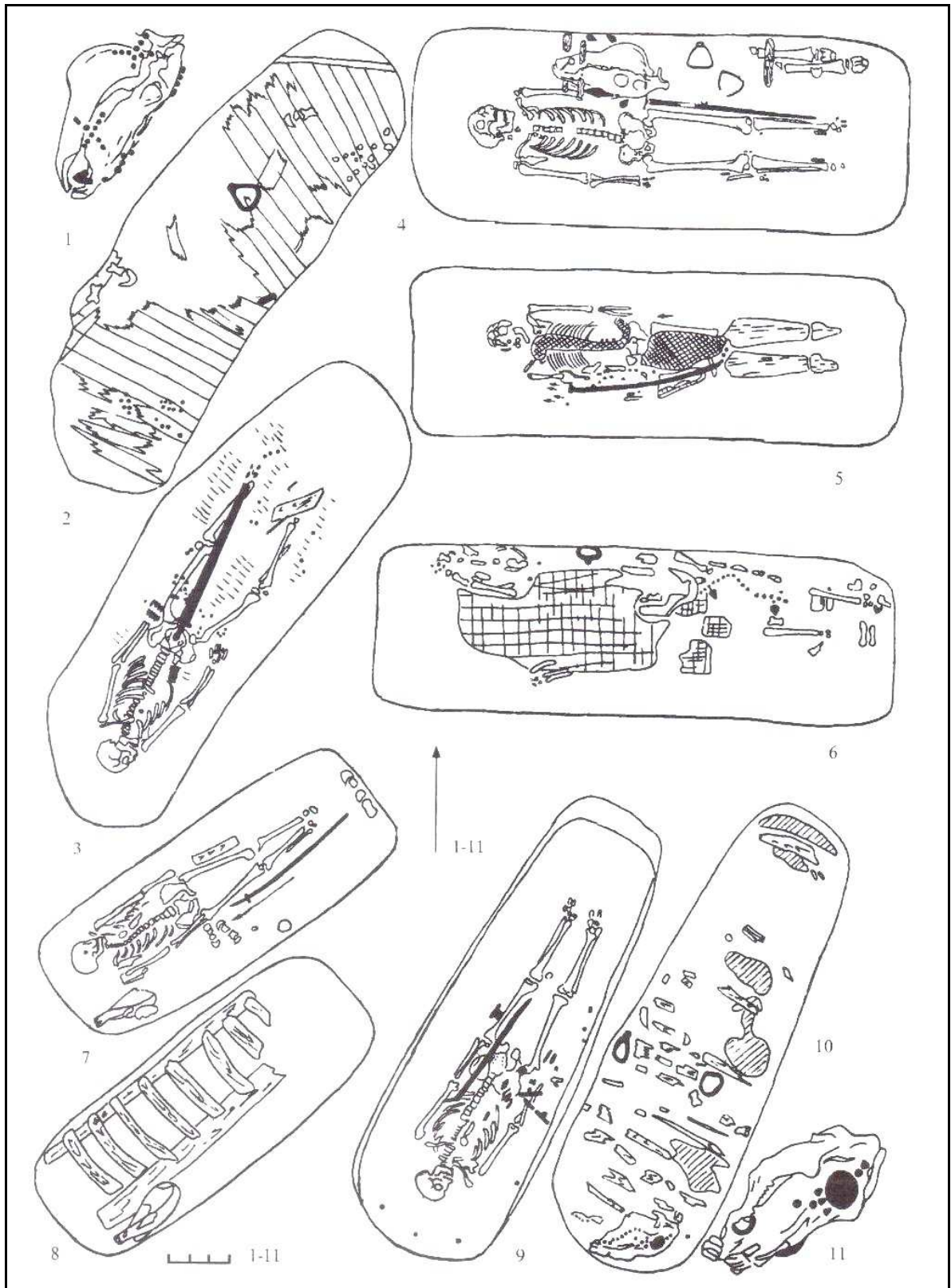
3. kép

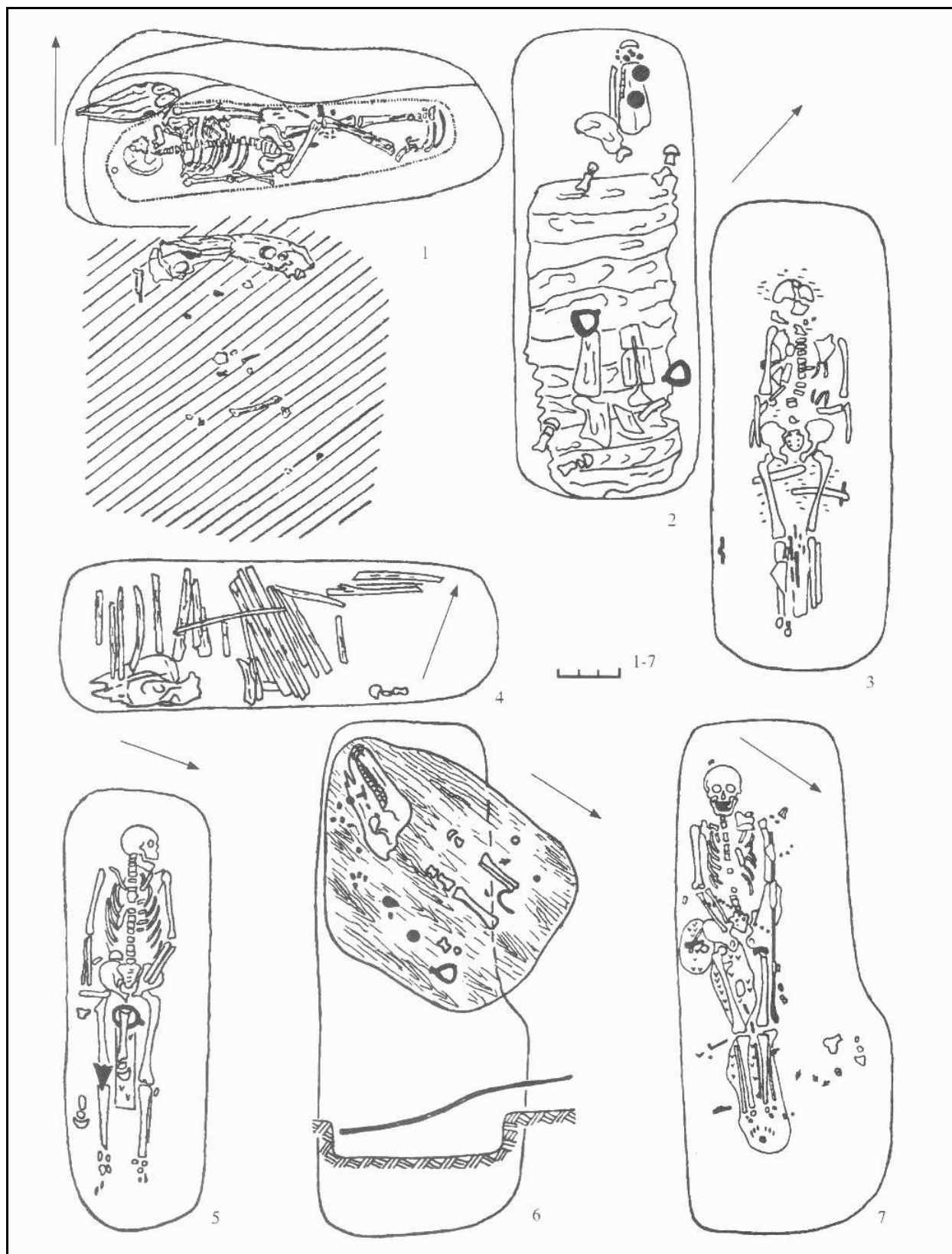
4. kép

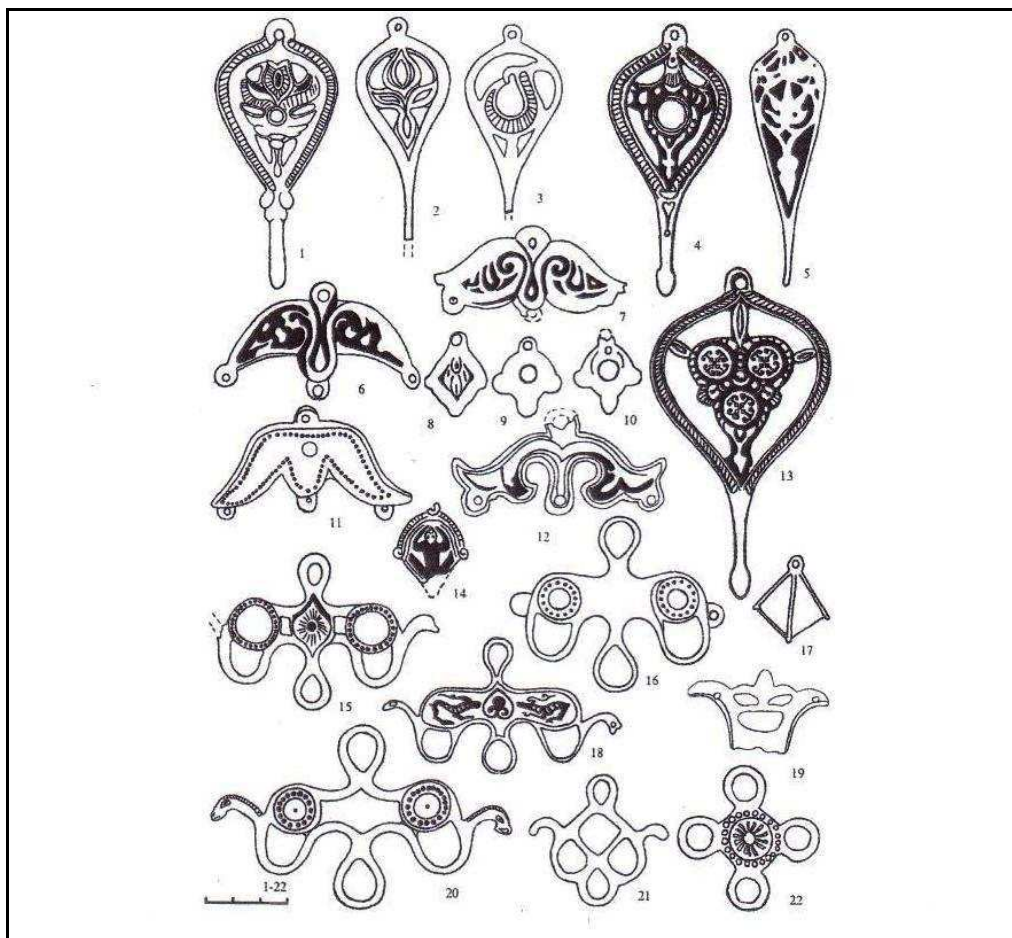
5. kép

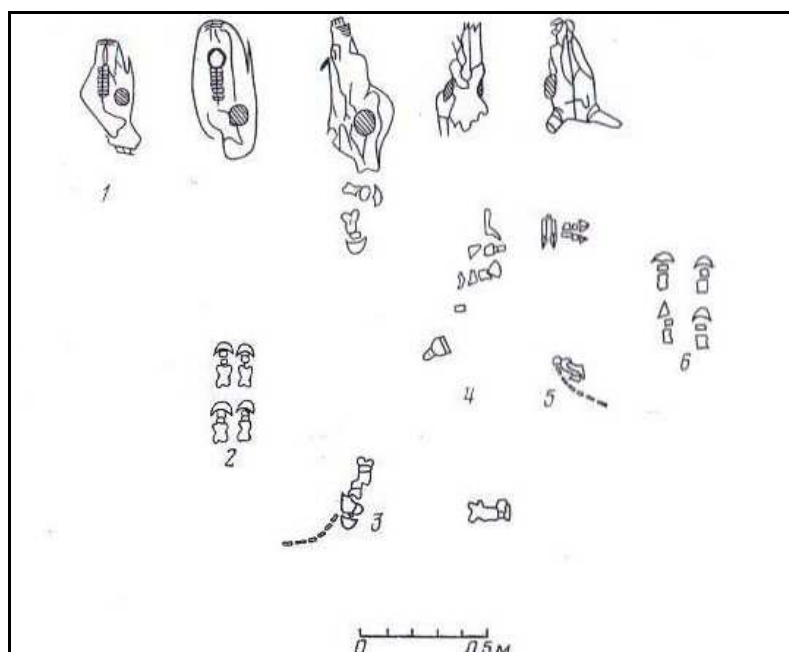
6. kép

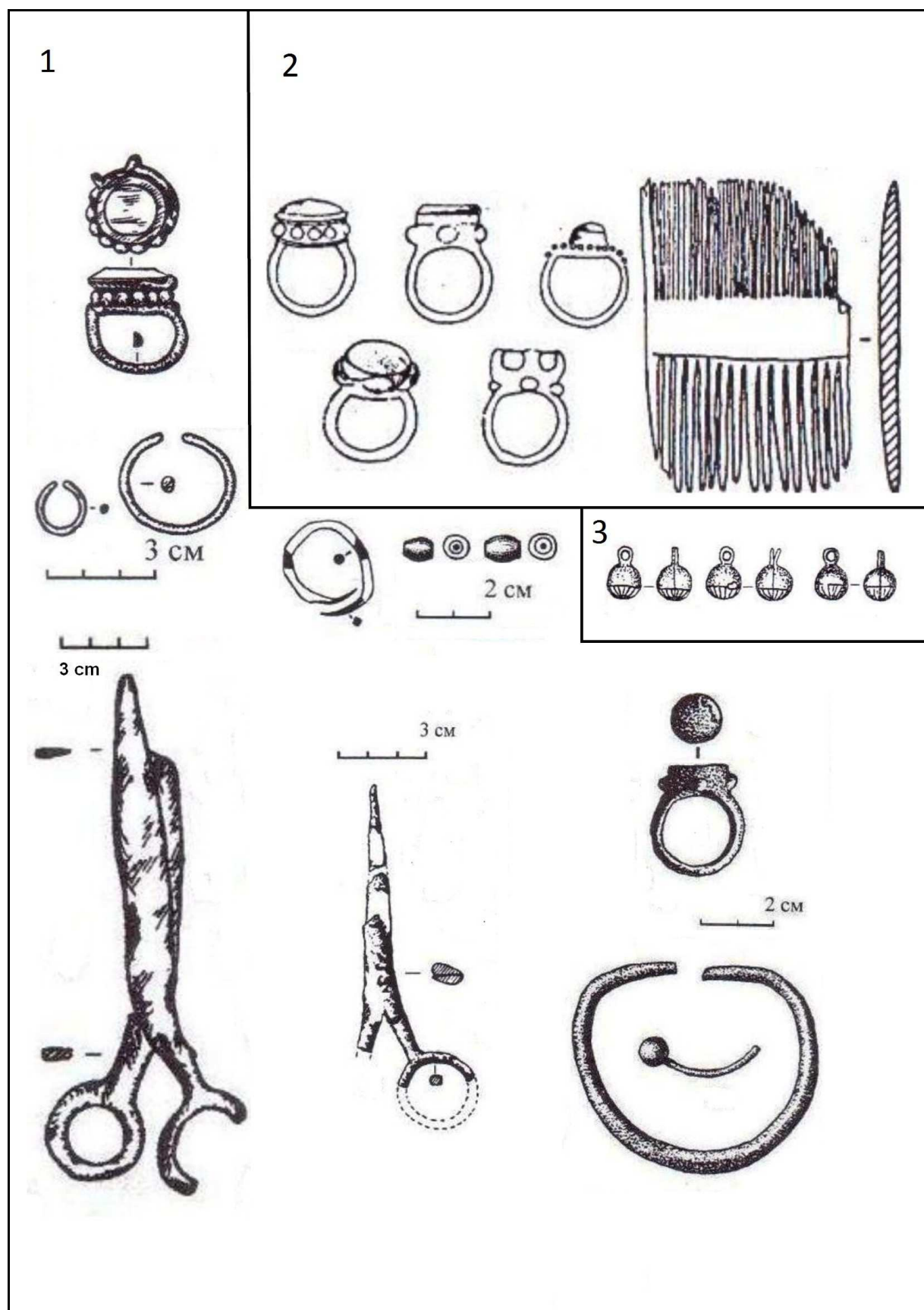
7. kép

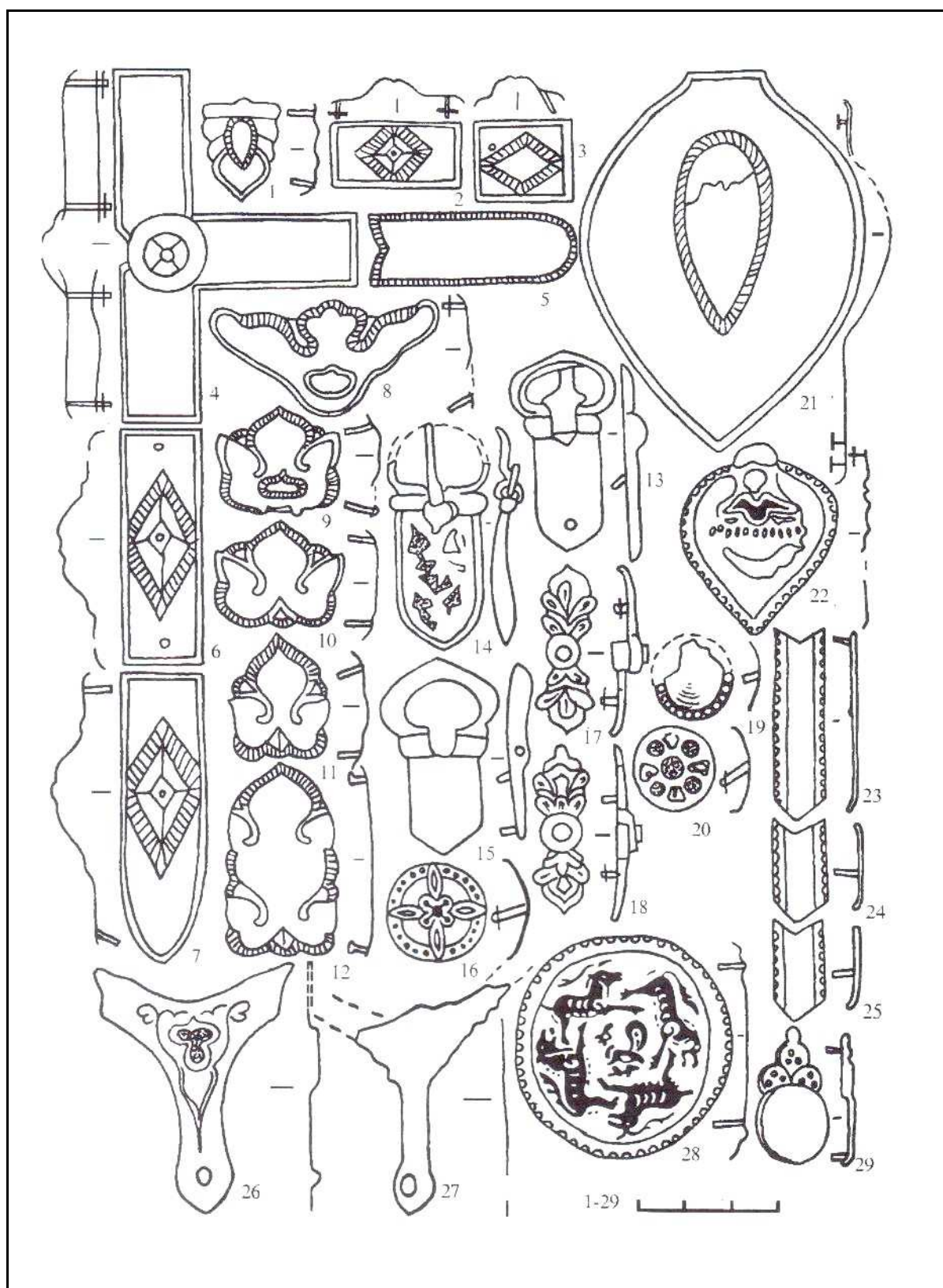
8. kép

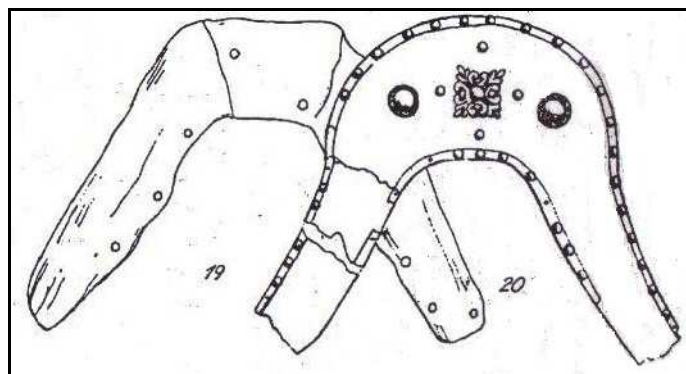
9. kép

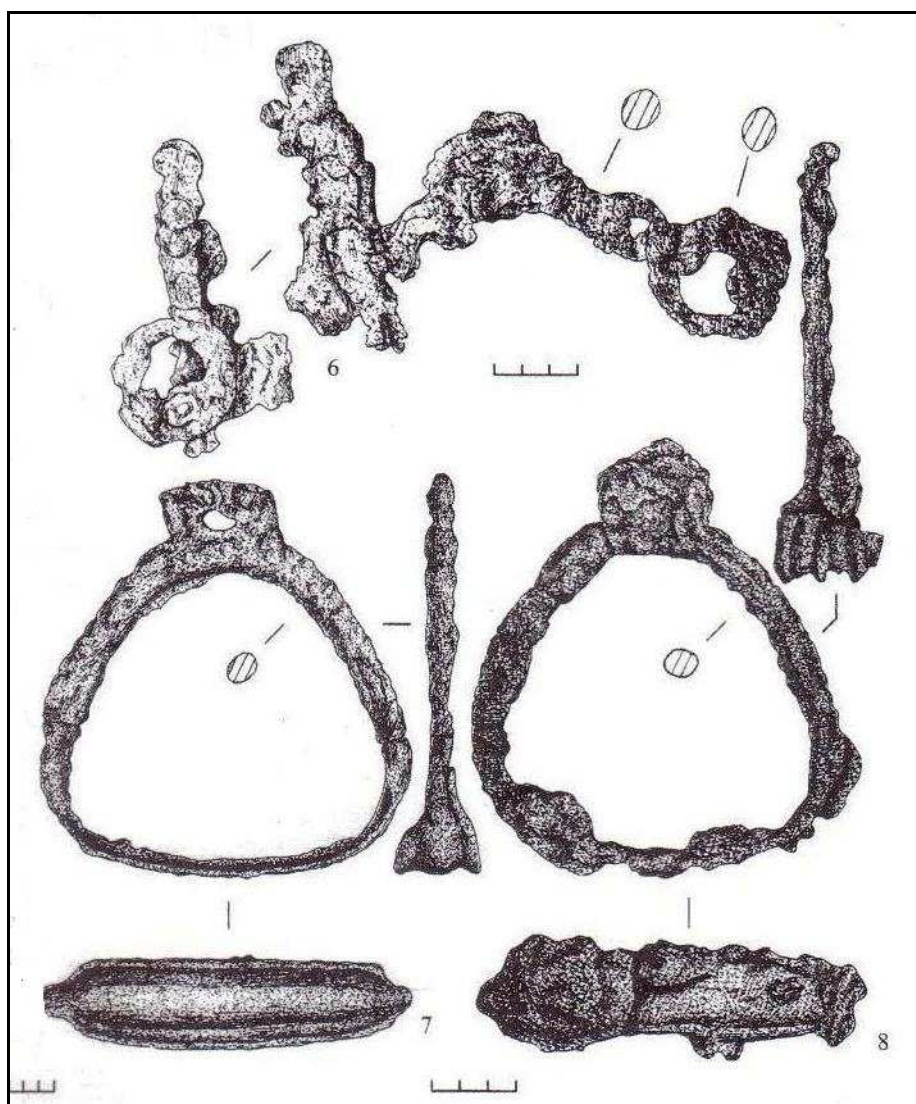
10. kép

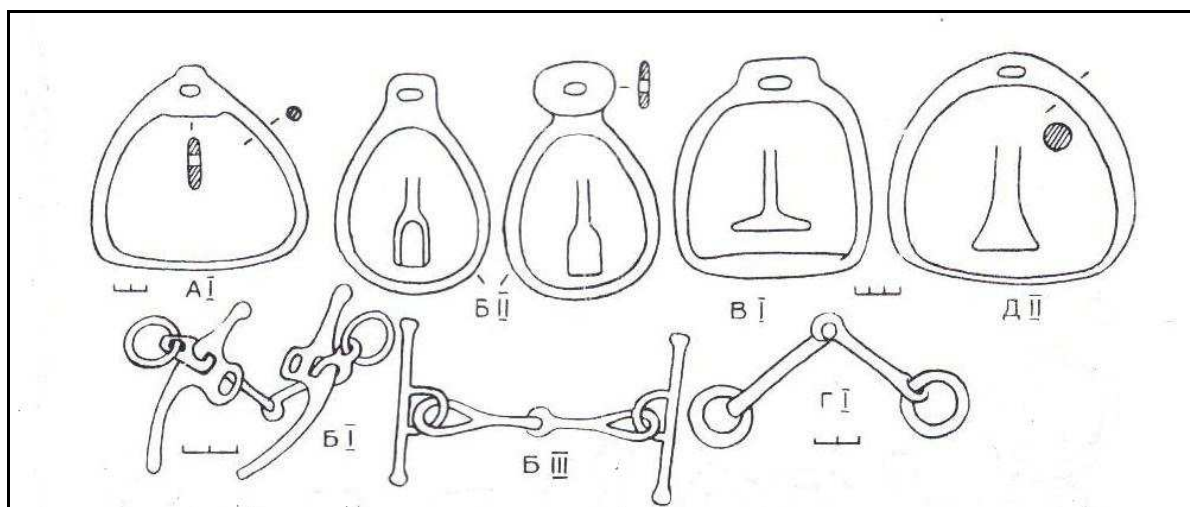
11. kép

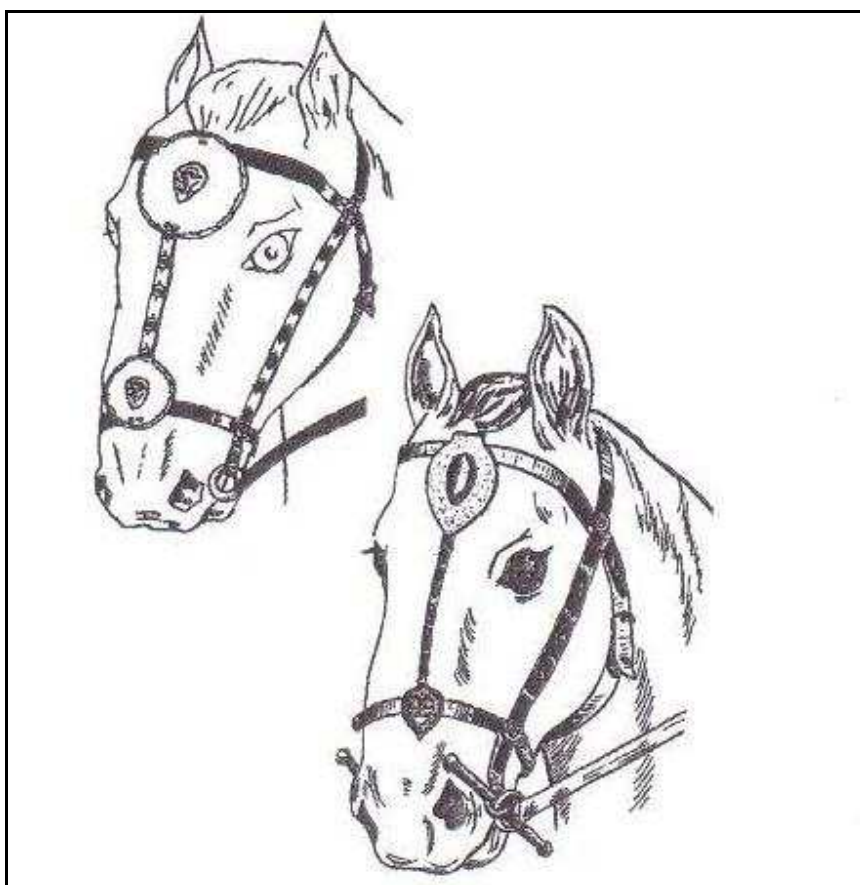
12. kép

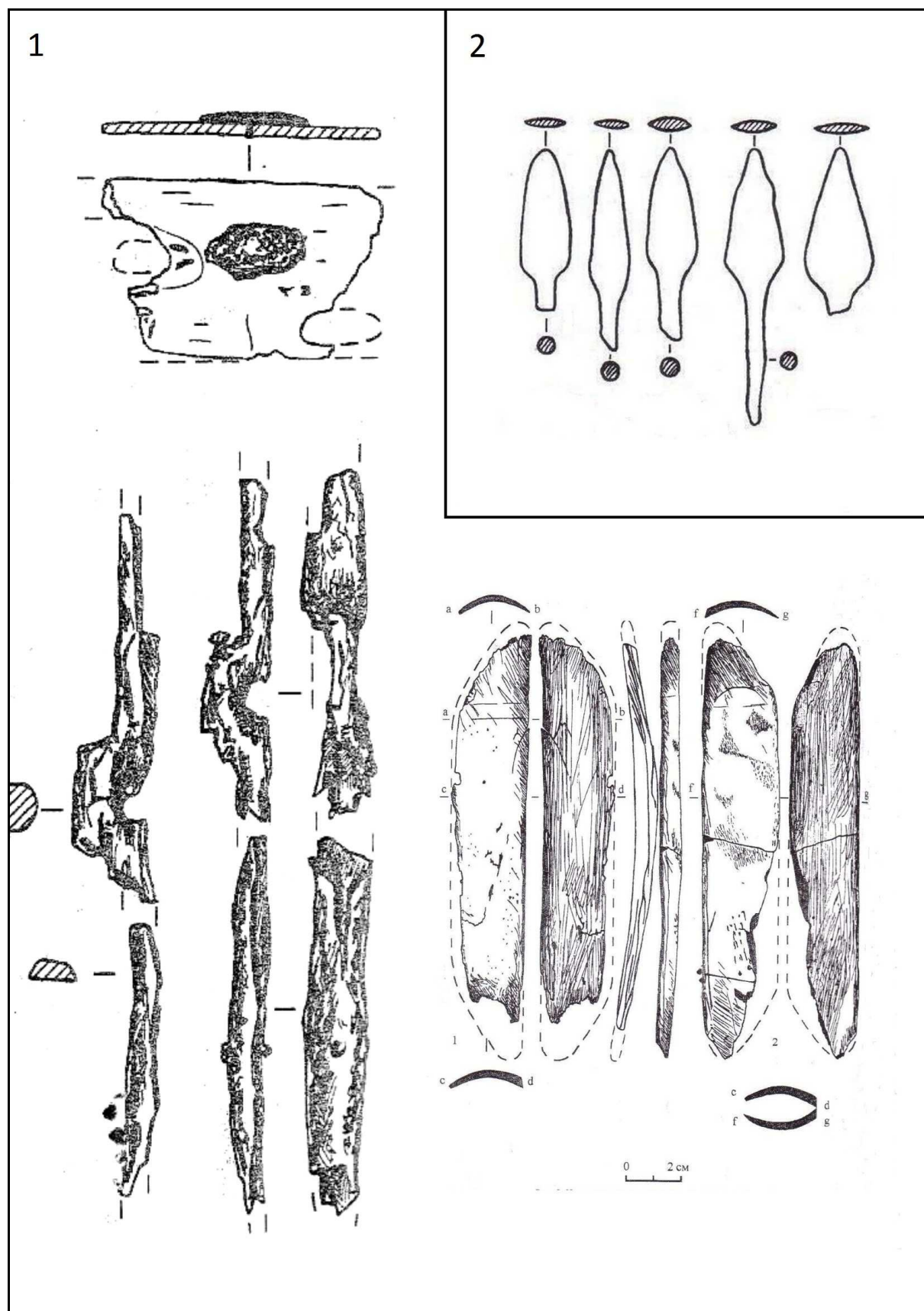
13. kép

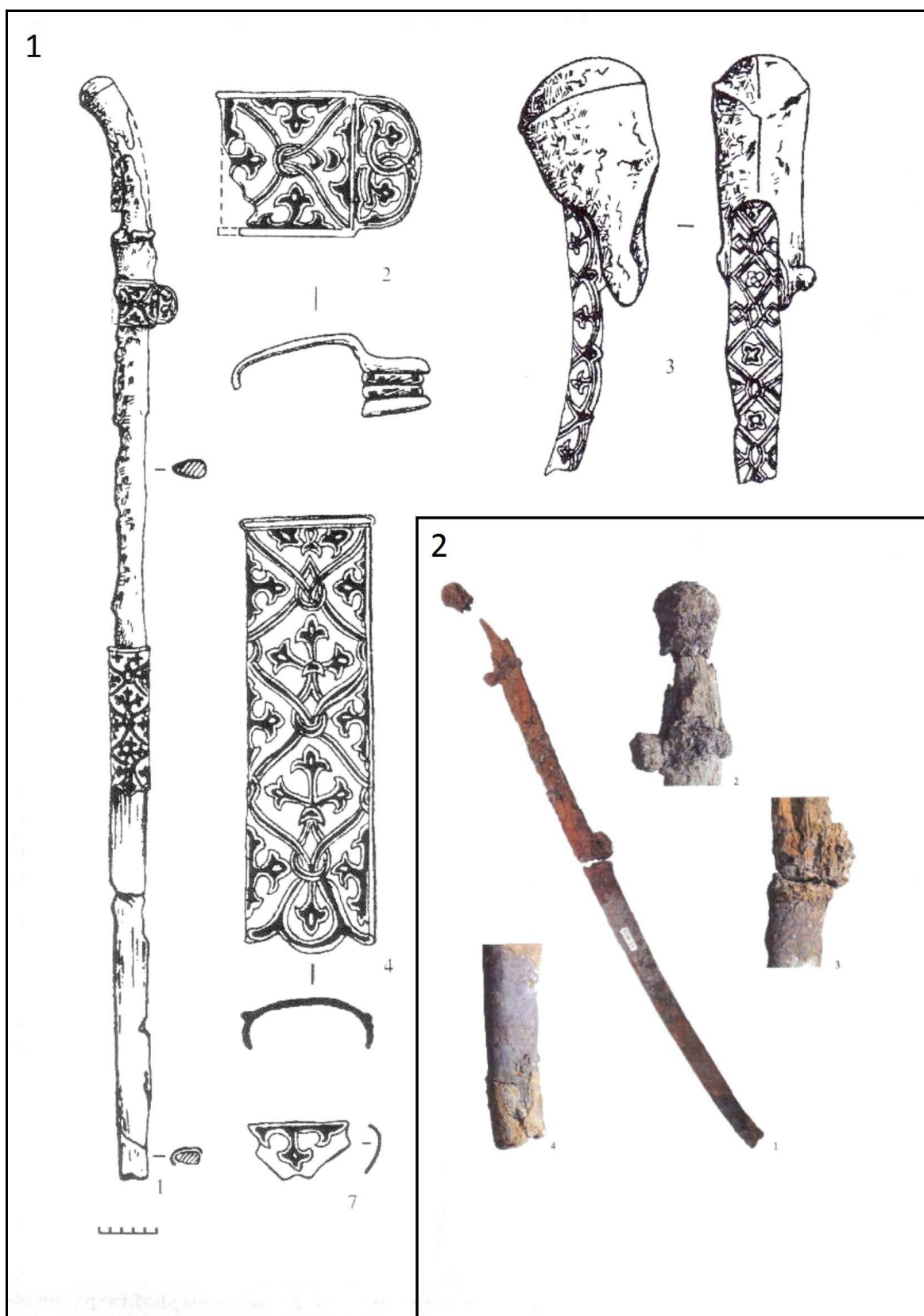
14. kép

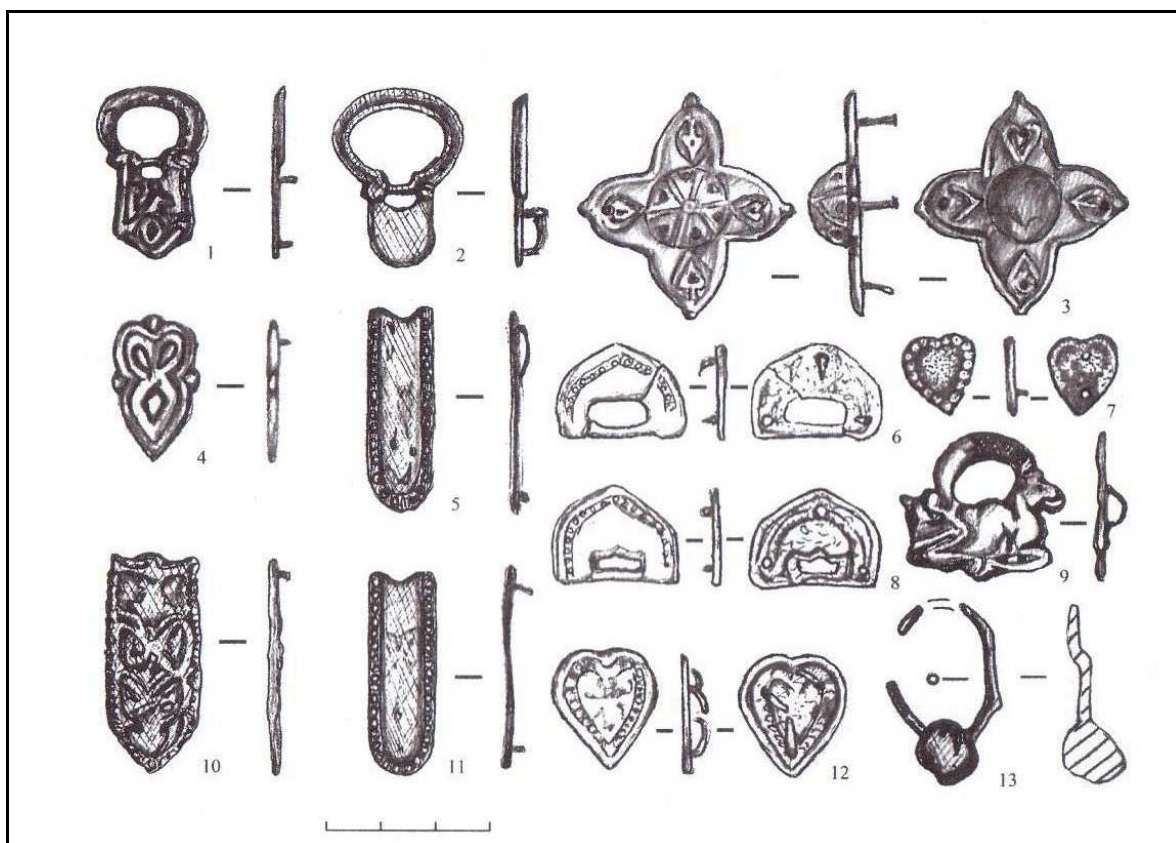
15. kép

16. kép

17. kép

18. kép

19. kép